

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку
Кафедра фінансів ім. С.І. Юрія**

ДЕРЛИЦЯ Артур Ігорович

**ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ МАКСИМІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН
ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ
ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ**

спеціальність: 015 Професійна освіта
освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність»
кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
В. М. Булавинець

ТЕРНОПІЛЬ – 2025

Анотація

Дерлиця А. І. Формування та напрями максимізації доходів громадян від трудової діяльності у контексті підвищення рівня фінансової грамотності. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 015 – Професійна освіта, освітньо-професійна програма «Фінансова грамотність» – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2025.

У кваліфікаційній роботі розкриті сутність доходів домогосподарств від трудової діяльності, місце фінансової грамотності серед чинників їхнього формування; охарактеризовані тенденції формування доходів населення та місце у них доходів від трудової діяльності, реалії оплати праці як провідного джерела трудових доходів населення; обґрунтовано перспективи стабілізації і збільшення доходів домогосподарств від трудової діяльності в умовах війни та післявоєнний період.

Annotation

Derlytsia A. I. Formation and directions of maximisation of citizens' incomes from labour activity in the context of increasing the level of financial literacy. Manuscript.

Research for a master's degree in speciality 015 – Vocational Education, educational and professional programme “Financial Literacy” – West Ukrainian National University, Ternopil, 2025.

The qualification work reveals the essence of household income from labour activity, the place of financial literacy among the factors of their formation; characterises the trends in the household income formation and the place of labour income in them, the realities of wages as a leading source of labour income of the population; substantiates the prospects for stabilising and increasing household income from labour activity during the war and the post-war period.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	8
1.1. Доходи від трудової діяльності у складі сукупних доходів домогосподарств.....	8
1.2. Фінансова грамотність у системі чинників формування доходів домогосподарств від трудової діяльності.....	17
Розділ 2. АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	27
2.1. Загальні тенденції формування доходів домогосподарств та місце у них доходів від трудової діяльності.....	27
2.2. Реалії формування доходів у формі оплати праці як провідної складової доходів домогосподарств від трудової діяльності.....	36
Розділ 3. ПЕРСПЕКТИВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА ЗРОСТАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	44
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Доходи домогосподарств в ринкових умовах відіграють провідну роль у забезпеченні економічного розвитку країни, визначають фінансові можливості суспільства, а отже параметри споживчого попиту, динаміку заощаджень та інвестицій. Вони є основною запорукою фінансової стабільності населення, а їхній рівень та структура безпосередньо впливають на соціальну та економічну ситуацію в державі. Вивчення процесів формування доходів домогосподарств дає можливість оцінити ефективність економічної політики, визначити ступінь економічної нерівності, а також виявити потенційні ризики й можливості для стимулювання економічного зростання.

Важливість дослідження доходів домогосподарств обумовлюється їхнім впливом на внутрішній ринок, адже сформований рівнем доходів споживчий попит є рушійною силою економічного зростання. Зростання доходів населення сприяє розширенню ринку товарів і послуг, стимулює виробництво, підвищує зайнятість та сприяє поповненню доходів бюджетів різного рівня через систему оподаткування. Натомість, якщо доходи населення недостатні, це обмежує його купівельну спроможність, посилює ризики соціальної напруги та уповільнює економічний розвиток. Усебічний аналіз доходів домогосподарств є важливим інструментом оцінювання ефективності соціальної політики, дає можливість виявити її проблемні моменти та заходи своєчасного реагування на них задля уникнення соціальних конфліктів. Особливу увагу слід приділяти вивченню процесів формування трудових доходів, які складають основу сукупних доходів домогосподарств, є результатом економічної активності населення, відіграють позитивну роль у забезпеченні фінансової спроможності та стійкості держави.

Вивчення процесів формування доходів домогосподарств, у тому числі від трудової діяльності, є одним із важливих напрямів наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств. Воно отримало відображення у працях таких вчених, як І. Андрейцева, В. Булавинець, В. Горин, Т. Кізима, О. Кириленко, С. Коваль, А. Сидорчук, Г. Коцюрубенко, Л. Ліпич, Т. Павлюк, О. Піжук та

багатьох інших. Проте, значний масив публікацій з цієї тематики припадає на період до повномасштабного вторгнення, а тому не враховує впливу воєнних реалій на формування доходів громадян. Безпрецедентний вплив війни, а також супутніх їй економічних проблем, міграційних процесів, геополітичної кризи та інших чинників на формування доходів домогосподарств вимагає постійної уваги з боку науковців до цієї тематики. Цей аспект визначає актуальність теми кваліфікаційної роботи, визначення її мети та завдань.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у поглибленні теоретичних засад та оцінюванні практики формування доходів домогосподарств від трудової діяльності, виявленні місця фінансової грамотності у їхньому вдосконаленні. Ця мета має комплексний характер і вимагає вирішення проміжних наукових завдань:

- розкриття сутності доходів домогосподарств від трудової діяльності та їхнього місця у складі сукупних доходів населення;
- окреслення ролі фінансової грамотності серед чинників, які впливають на формування доходів домогосподарств від трудової діяльності;
- оцінювання загальних тенденцій формування доходів домогосподарств та місця у них доходів від трудової діяльності;
- аналіз реалій оплати праці як провідної складової доходів населення від трудової діяльності;
- обґрунтування перспективи стабілізації доходів домогосподарств від трудової діяльності в умовах війни та їхнього зростання у післявоєнний період.

Об’єктом дослідження у кваліфікаційній роботі є доходи домогосподарств від трудової діяльності.

Предмет дослідження – теоретичні та прикладні аспекти формування доходів домогосподарств від трудової діяльності у контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення.

Методологічне забезпечення кваліфікаційної роботи формують система загальнонаукових та конкретних методів наукового пізнання. В основу цієї методології покладено системний та діалектичний методологічні підходи, а

також наступні методи: формально-логічний, абстрагування, термінологічного аналізу, синтезу, системний підхід – при розкритті змісту доходів населення від трудової діяльності, обґрунтуванні ролі фінансової грамотності серед чинників, які впливають на їхнє формування; методи економічного аналізу, порівняння, структурно-динамічний, графічного й табличного аналізу – при оцінюванні тенденцій формування сукупних доходів домогосподарств та ролі доходів від трудової діяльності у цих процесах; аналізу й синтезу, узагальнення, загальні закони логіки, абстрагування – при обґрунтуванні перспектив стабілізації доходів домогосподарств в умовах воєнного періоду та виробленні векторів їх зростання у післявоєнний час.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи утворюють наукові публікації з тематики доходів домогосподарств, напрацьовані вітчизняними і зарубіжними вченими, статистичні дані й аналітичні розробки Державної служби статистики України, неурядових аналітичних центрів, законодавство України з питань доходів населення, інші доступні дані.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає у розвитку теоретичних засад формування доходів домогосподарств від трудової діяльності у частині обґрунтуванні впливу на цей процес фінансової грамотності. Напрацьовані у роботі пропозиції відображають бачення автора щодо шляхів стабілізації доходів населення від трудової діяльності в умовах продовження війни та їх збільшення у післявоєнний період.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її результати можуть стати підґрунтям для вироблення заходів і стабілізації доходів в умовах війни, в основу яких мають бути покладені дії щодо стимулювання підприємництва та перебудови економіки на базі принципів лібералізму. Обґрунтовано, що заходи державної політики, які сприятимуть збільшенню трудових доходів населення мають передбачати не тільки використання фіскально-монетарних важелів для розширення доступу підприємницького сектору до фінансових ресурсів, але й підвищення рівня фінансової обізнаності громадян, надання їм консалтингових

послуг, реалізацію програм перенавчання та підвищення кваліфікації, що дасть можливість інтегруватись їм у ринок праці.

Окремі результати роботи представлені у **наукових публікаціях** автора:

1. Дерлиця А. Фінансова грамотність у системі чинників формування доходів домогосподарств від трудової діяльності. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Вип. 4. Ч. 2.
2. Булавинець В., Дерлиця А. Перспективи стабілізації та зростання доходів домогосподарств в умовах війни та післявоєнний період. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів*: збірн. матер. XXII Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, трав. 2025 р.). Т. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2025.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Кваліфікаційна робота викладена на 61 сторінці, основний зміст займає 55 сторінок. Робота містить 6 рисунків, 5 таблиць. Список використаних джерел налічує 55 найменувань.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Доходи від трудової діяльності у складі сукупних доходів домогосподарств

Одним із характерних трендів розвитку фінансової науки є зміщення уваги на питання функціонування фінансів домогосподарств, що є логічним наслідком посилення антропоцентричних тенденцій у наукових дослідженнях у різних сферах суспільного життя. Поясненням такої уваги є те, що домашні господарства в сучасних умовах утверджуються як усе більш важливий суб'єкт економічної системи, який відіграє вагомий роль у постачанні фінансових ресурсів, так і в їхньому використанні. Домогосподарства постачають фінансові ресурси в економіку у процесі реалізації споживчої поведінки, коли придбання різних товарів та послуг визначає параметри доходів секторів економіки. Поряд з цим, домогосподарства є постачальником ресурсів на фінансовий ринок у формі депозитів, цінних паперів та інших фінансових інструментів, які завдяки фінансовим посередникам спрямовуються на потреби розвитку підприємств різних галузей економіки.

В сучасних умовах вагомим напрямом спрямування ресурсів домашніх господарств є придбання новітніх фінансових активів, таких як криптовалюти. За показниками володіння цими активами Україна на сьогодні належить до світових лідерів, хоча їх роль у стимулюванні розвитку економіки та постачанні фінансових ресурсів для реального сектору економіки суперечлива. Водночас, в умовах війни домогосподарства суттєво збільшують активність щодо купівлі державних боргових цінних паперів – військових облігацій [10], що забезпечує підтримку фінансової стабільності держави в умовах скорочення зовнішнього фінансування.

Домогосподарства є також важливим суб'єктом фінансових відносин як одержувач фінансових ресурсів: будучи постачальником головного фактора виробництва – праці, домогосподарства отримують натомість плату за трудові ресурси, яка забезпечує формування основної частини їхніх доходів [52, с. 47]; у випадку нестачі власних доходів домогосподарств для покриття необхідних витрат чи реалізації інших цілей вони звертаються до фінансових посередників для залучення додаткових ресурсів. Отож, у процесі свого функціонування, домашні господарства вступають з іншими суб'єктами економіки у широкий спектр фінансових відносин, у рамках яких відбувається формування їхніх доходів та здійснення витрат (рис. 1.1).

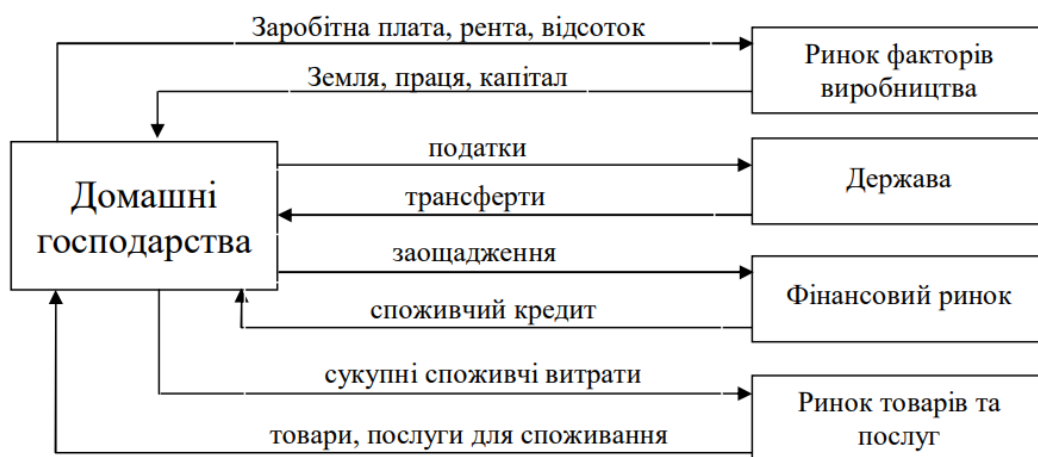


Рис. 1.1. Концептуальна модель фінансових відносин домогосподарства у процесі його функціонування

Джерело: побудовано за [32]

Підвищення ролі домогосподарств у функціонуванні фінансової системи зумовлює зростання уваги наукової спільноти до їхнього вивчення у рамках теорії поведінкових фінансів та інших напрямів наукових досліджень цієї сфери. Як зазначають А. Колеватова та К. Кондрацька, особливими ознаками таких наукових розвідок є їх комплексний характер, що пояснюється двоїстою природою фінансових відносин за участі домогосподарств [26, с. 56], кожен член яких може розглядатись як окремий суб'єкт господарювання, так і складова суб'єкта господарювання вищого порядку, є водночас платником податків і споживачем ринкових благ (що формує фінансові ресурси інших

суб'єктів фінансових відносин) та реципієнтом трансфертів і суспільних благ (формує власні ресурси).

Отже, формування доходів є одним із двох визначальних ракурсів, через які фінансові відносини за участі домогосподарств реалізуються на практиці. У фінансовій науці поняття доходів домогосподарств достатньо розроблене, але все одно є предметом дискусій, розглядається у сфері макро- і мікроекономіки. Примітно, що у науковій та публіцистичній літературі цей термін застосовують часто, але не надають особливої уваги тлумаченню його змісту. Причиною цього, як зазначає В. Ковальчук, є те, термін «дохід» є загальноприйнятим та «загалом відображає результати економічної діяльності» [25, с.126]. Однак, при дослідженні питань фінансів домогосподарств поняття доходу є складним, викликає дискусії не тільки щодо його тлумачення, але й складових, джерел формування, впливу на параметри життя й добробуту людини. На переконання М. Швайка, доходи домогосподарств визначають не тільки рівень життя людей, але також є важливим чинником, який впливає на економічний та соціальний розвиток держави загалом [52, с. 47]. Дійсно, зростання доходів домогосподарств розширює внутрішній попит на економічні блага, що є передумовою зростання економіки. Збільшення доходів населення (що розширює можливості доступу до благ), а також прийнятні параметри їхнього розподілу у розрізі суспільних груп свідчать про поступальний соціальний розвиток країни та підвищення рівня суспільного добробуту. Тобто, як зазначає О. Піжук, доходи населення мають складну природу впливу, є не тільки основним джерелом коштів для задоволення матеріальних і нематеріальних потреб людини, «але й головним джерелом формування купівельної спроможності – одного із головних чинників економічного розвитку будь-якої країни» [39, с. 154].

О. Піжук звертає увагу на зворотну залежність між розвитком економіки і доходами домогосподарств. Вона зазначає, що економічні зміни у суспільстві виражаються не тільки у досягненні стабільності економіки, але й повинні мати позитивні наслідки у контексті зростання добробуту населення, оскільки рівень

життя населення «є важливим показником стану економічної системи і умовою її подальшого розвитку» [39, с. 153]. У цій думці відображена ідеологічна основа концепції інклюзивного зростання, відповідно до якої інклюзивним визначають тип економічного зростання, коли його результати відчутні для усіх верств населення у формі зростання їхнього добробуту. Очевидно, що у ситуації, коли результати економічного зростання привласнює обмежена частина суспільства (олігархічні еліти, бюрократичний апарат), а більшість населення його майже не відчуває, це зростання веде до поглиблення майнової нерівності, соціальних конфліктів та напруги у суспільстві. При цьому, в макроекономічному аспекті може навіть спостерігатись загальний приріст обсягу доходів домогосподарств. Таке зростання доходів населення може справляти дестабілізуючий вплив на економічну систему, посилювати її нестабільність та підривати перспективи подальшого розвитку.

У науковій літературі представлено широкий спектр визначень доходів домогосподарств, які розкривають різні аспекти цього економічного явища. Г. Оганян визначає дохід домогосподарства як «суму грошей, яку отримала особа чи родина впродовж певного періоду (як правило, за рік)» [34]. На наш погляд, таке визначення доходів домогосподарств є надміру спрощеним, воно не розкриває їх економічного змісту, а також суттєво обмежує його, оскільки доходи можуть надходити у розпорядження домогосподарств не тільки у формі грошей, але й матеріальних цінностей, які мають грошову вартість. Цей недолік виправляє С. Панчишин, який характеризує доходи населення як «сукупність грошових коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період» [18, с. 133]. Майже ідентичне визначення подає Т. Смовженко, на думку якої доходи домогосподарства – це «сукупність надходжень грошових коштів і матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного проміжку часу (тиждень, місяць, квартал, рік)» [46, с. 24].

Незважаючи на те, що подані вище визначення мають право на існування, вони не розкривають повною мірою поняття доходів, не містять пояснень щодо джерел їхнього формування чи призначення. Натомість, у сучасній економічній

енциклопедичній літературі поняття доходів тлумачать більш ґрунтовно, при цьому визначення має універсальний характер, може бути застосоване як щодо доходів домогосподарств, так і інших суб'єктів економіки. Так, в Економічному енциклопедичному словнику доходи характеризують за матеріальним змістом, методикою розрахунку та з інших ракурсів (рис. 1.2) [20].

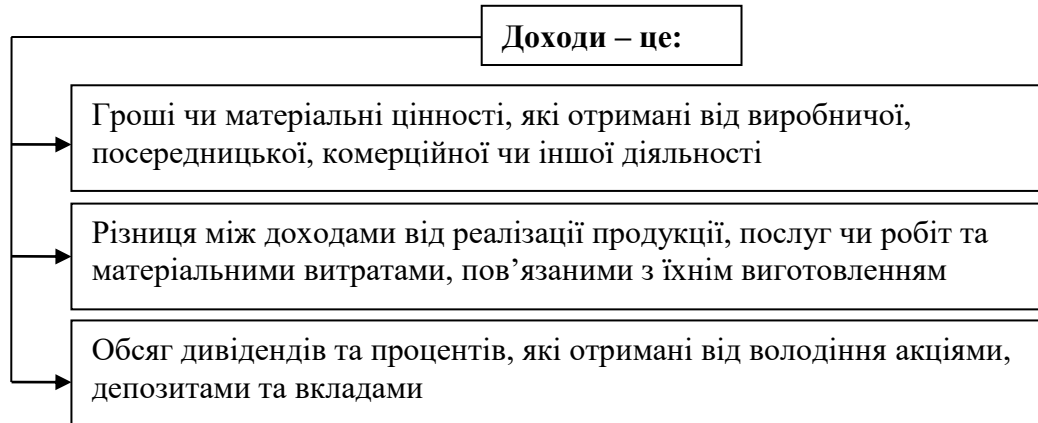


Рис. 1.2. Поняття доходів в економічній енциклопедичній літературі

Джерело: побудовано за [20].

Помітно, що автори цього словника розкривають доходи з точки зору джерела їхнього утворення (виробнича, посередницька та інші види діяльності, володіння певним майном), а також за технікою визначення їхнього обсягу – як різницю між надходженнями й витратами від певної господарської діяльності. Доходи домогосподарств як результат розподільчих і перерозподільчих процесів в економіці пропонують трактувати автори підручника «Фінанси» за редакцією С. Юрія та В. Федосова. Матеріальне вираження ці доходи отримують у формі матеріальних та інших благ, які надходять у розпорядження домогосподарств [49, с.353]. Натомість, С. Салига і В. Гнеушева фокусують увагу на призначенні доходів домогосподарств як джерела простого і розширеного відтворення. Вони характеризують доходи домогосподарств як «сукупні доходи, які знаходяться в його розпорядженні та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів» [41, с. 88].

З позицій діалектичного методу розкриває доходи домогосподарств Т. Кізима. Вона пропонує характеризувати це поняття за сутністю та явищем. У

першому випадку, доходи домогосподарств є наслідком економічної діяльності та розподільчих процесів у суспільстві. Вони виражають економічні відносини, через які новостворена вартість розподіляється між власниками виробничих факторів. Як явище економічної дійсності доходи домогосподарств отримують вираження у сукупності грошових та натуральних надходжень, «які збільшують активи домогосподарства і можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна» [23, с. 148]. На наш погляд, запропоновані дефініції хоча й наголошують на важливих аспектах доходів домогосподарств, все ж мають певні недоліки. Зокрема, в рамках розподільчих процесів утворюється тільки частина доходів домогосподарств, а саме доходи від трудової діяльності, а також розпорядження майном. Натомість, вагому частину доходів населення складають трансферти, які є результатом перерозподільчих процесів, коли кошти, акумульовані у централізованих фондах держави трансформуються у соціальні виплати для окремих категорій населення. Важливим з точки зору розкриття сутності доходів є зауваження Т. Кізими, що доходи мають вести до збільшення активів домогосподарства і при споживанні не зменшувати реальної вартості майна. Таким чином вчена відокремлює доходи домогосподарства від заощаджень, спрямування яких споживання дає можливість задовольнити поточні потреби домогосподарства, однак обертається зменшенням загальної вартості майна.

Враховуючи ці аспекти, доходи домогосподарств доцільно визначати як сукупність грошових та негрошових надходжень, що внаслідок розподільчих і перерозподільчих процесів на безповоротній та безоплатній основі надходять у розпорядження домогосподарства і можуть бути спрямовані на споживання та формування заощаджень. На наш погляд, при формулюванні доходів важливо наголосити на безповоротному й безоплатному характері їхнього надходження, адже частину ресурсів домогосподарства отримують у формі залучених коштів від взяття зобов'язань. Ці кошти також можуть бути спрямовані на споживання, є результатом розподільчо-перерозподільчих процесів, але аж ніяк не можуть бути визначені як доходи домогосподарства.

Важливим моментом розкриття сутності доходів є їх структуризація у розрізі визначених критеріїв. С. Панчишин при формулюванні поняття доходів домогосподарств застосовує поширений у наукових працях підхід прямого перелічування їхніх джерел. Він зараховує до них заробітну плату, дивіденди, відсотки, інші грошові надходження, які домогосподарство отримує за певний період часу [37, с. 552]. Такий підхід є непродуктивним, оскільки містить ризик неповного урахування усіх видів доходів. Натомість, при впорядкуванні видів доходів домогосподарств Т. Кізіма наголошує на важливості матеріально-речової форми їхнього надходження, виділяє грошові та натуральні доходи [23, с. 141]. Основу сукупних доходів домогосподарств складають грошові доходи, однак в Україні помітну роль у формуванні матеріального становища населення відіграють також натуральні (негрошові) доходи. Вони утворюються від ведення домогосподарствами особистого підсобного господарства, продукцію якого вони споживають, а також надходять у формі безкоштовних суспільних благ, які надає держава в особі закладів соціальної сфери і соціального захисту. Натуральні доходи також набувають форми благодійної допомоги, яку надають держава, інститути громадянського суспільства та інші домогосподарства. Така форма доходів стала особливо помітною з початком масштабної війни, коли громадські організації, благодійні фонди започаткували програми продовольчої та іншої допомоги для внутрішньо переміщених осіб та людей, які постраждали від воєнних дій.

З точки зору розкриття сутності доходів домогосподарств важливим є їх розмежування за джерелами походження. Відповідно до цієї ознаки Л. Ліпич, О. Івашко та С. Мостенець виділяють такі «групи доходів домогосподарств: від власної праці; від продажу активів, які перебувають у власності; від фінансових активів; трансфертні платежі» [50, с. 33]. Важливим моментом цього підходу є те, що він дає можливість сфокусувати увагу на методах утворення цих доходів, які є результатом принципово відмінних економічних операцій. Наприклад, дохід від власної праці є результатом прикладених індивідом інтелектуальних і фізичних зусиль в рамках діяльності як найманого працівника чи підприємця.

На наш погляд, принципово важливо не розмежовувати економічну діяльність індивідів на власне трудову та підприємницьку, адже підприємництво також вимагає від людини самовіддачі, застосування розумових та організаційних зусиль для того, щоб налагодити бізнес-процеси. Подібний підхід застосовують при статистичному спостереженні доходів домогосподарств, коли виділяють окремо заробітну плату, а також доходи у формі прибутку і змішаного доходу [19, с. 70]. Усі ці види доходів, на наш погляд, уособлюють результат трудових зусиль, а тому можуть бути визначені як доходи від трудової діяльності.

З позиції повноти теоретичного дослідження, важливим є розмежування доходів домогосподарств від трудової діяльності за критерієм періодичності надходження на регулярні, періодичні та разові. Регулярними є такі доходи домогосподарства, які є результатом постійної зайнятості його членів. Вони характеризуються високим рівнем стабільності й прогнозованості надходження, представлені заробітною платою та іншими формами матеріальних виплат за основним місцем роботи. Регулярні доходи відіграють найважливішу роль у забезпеченні фінансової стійкості домогосподарств, дають змогу прогнозувати її зміну на майбутнє. Водночас, домогосподарства можуть отримувати також періодичні доходи, які представлені надходженнями від продажу продукції, що вирощена у власному підсобному господарстві. Зазвичай, такі доходи мають чітко виражений сезонний характер, їхнє надходження в більшості припадає на сільськогосподарський сезон. До періодичних також зараховують доходи тієї частини населення, яка надає професійні послуги чи є представниками так званих «вільних» професій (художники, письменники, скульптори та ін.). Вони отримують доходи у формі авансів чи авторських гонорарів за власну творчість. Нарешті, разові доходи домогосподарств представлені надходженнями, які мають випадковий та непрогнозований характер – подарунками, виграшами у лотерею чи азартні ігри та ін.

Іншою групою доходів, яка характеризує окремий метод їх формування є доходи від власності. Ці доходи можуть надходити до домогосподарства від володіння матеріальними та фінансовими активами у формі орендної плати чи

коштів від продажу належного його членам майна, дивідендів та інших вигод за фінансовими інвестиціями. Особливістю цих видів доходів є те, що вони є результатом економічної діяльності інших осіб, а надходять у розпорядження домогосподарства за ознакою власності. Такі доходи іноді характеризують як отримані, але не зароблені, оскільки їх власник не прикладає значних зусиль. При вивченні цієї групи доходів домогосподарств, як і для пізнання трудових доходів, важливо враховувати також ті кошти, які обертаються у тіньовому секторі економіки. Проблема тіньової зайнятості та виплати заробітних плат у «конвертах» є однією із найбільш актуальних для України впродовж останніх років, адже це завдає вагомих бюджетних втрат державі. Також високим рівнем тінізації характеризуються доходи населення від операцій з оренди нерухомості чи надання професійних послуг, роботи у соціальних мережах та ін. На думку Т. Кізими, такі види доходів відіграють все більш помітну роль у формуванні сукупних доходів домогосподарств [23, с. 141], однак вони залишаються поза межами офіційної статистики.

Подібними рисами характеризується також інший вид доходів населення, а саме соціальні трансферти. До їхнього складу найперше належать пенсійні виплати та інші форми соціального забезпечення. В сучасних умовах пенсійні виплати забезпечують матеріальний добробут третини населення України, є головним джерелом їхніх доходів. З початком повномасштабної війни помітно зросло значення таких видів соціальних трансфертів, як виплати внутрішньо переміщеним особам та форми матеріальної підтримки осіб з інвалідністю. На відміну від пенсій, де простежується певна залежність між обсягами страхових виплат, які здійснювала особа впродовж трудового життя і розміром виплати, при наданні різних видів соціальної допомоги така кореспонденція відсутня. Важливим призначенням соціальних трансфертів є пом'якшення недоліків ринкового розподілу доходів та захист різних верств суспільства від соціальних ризиків, що особливо важливо в сучасних умовах невизначеності.

Отже, доходи від трудової діяльності є найважливішою складовою сукупних доходів домогосподарств, що відіграє провідну роль у забезпеченні їх

фінансової стійкості, визначає фінансові можливості домогосподарств щодо задоволення матеріальних і нематеріальних потреб їхніх членів. Утворення цих доходів відбувається у результаті розподільчих та перерозподільчих процесів, у формі заробітної плати, змішаного доходу та доходів від підприємництва. При розподілі доходів від трудової діяльності важливим критерієм є періодичність їхнього надходження, оскільки збільшення вагомості регулярних доходів має позитивний вплив на фінансову стійкість домогосподарства, створює умови для прогнозування матеріального становища та можливостей його членів.

1.2. Фінансова грамотність у системі чинників формування доходів домогосподарств від трудової діяльності

Важливим аспектом розкриття теоретичних засад доходів населення від трудової діяльності є вивчення середовища їхнього формування, яке об'єднує комплекс чинників різного походження та характеру впливу. У науковій сфері вивченню чинників, які впливають на утворення доходів домогосподарств приділяють достатньо вагому увагу, пропонуючи їх розмежовувати за різними ознаками. Найбільш поширеним є підхід до виокремлення чинників за місцем їхнього походження, тобто внутрішніх та зовнішніх чинників, а також за рівнем формування – чинники макро- та мікрорівня.

На думку Г. Коцюрубенко, саме зовнішні чинники відіграють провідну роль у формуванні доходів населення. Вона зазначає, що домогосподарства як учасники економічних процесів беруть участь у розподілі ВВП, «що обумовлює вплив факторів зовнішнього середовища на формування їхніх доходів» [28]. Цю думку поділяють С. Навроцький та І. Петлін, які зараховують до їхнього складу «такі чинники:

- чисельність працівників працездатного віку, котрі володіють відповідним рівнем знань та кваліфікації;
- економічну та політичну ситуацію в державі, рівень її нестабільності;

- рівень інфляції та інфляційні очікування;
- чисельність безробітних та показники ринку праці;
- чисельність пенсіонерів, непрацюючих громадян та таких, які перебувають на утриманні домогосподарств;
- обсяг заборгованостей по виплаті заробітної плати» [32, с. 50].

Помітно, що ці вчені відводять найбільшу вагу при формуванні доходів домогосподарств параметрам, які визначають економічну і вікову структуру населення, показникам економічного середовища й економічної динаміки. На наш погляд, таке бачення чинників зовнішнього характеру є доволі обмеженим, адже не повною мірою характеризує вплив зовнішнього середовища на доходи домогосподарств. А. Семенченко поділяє думку про визначальний вплив зовнішніх чинників на формування доходів домогосподарств, що на його думку пояснюється особливостями перехідної економіки, на відміну від розвинених держав, де домінують індивідуальні чинники мікрорівня. Вчений зараховує до чинників зовнішнього середовища, які зумовлюють деформації у формуванні доходів населення, структурні диспропорції в економіці, а також проблему інклюдії, тобто обмеження доступу населення до факторів виробництва, а отже – до можливостей генерувати особисті доходи [42, с. 42].

Незважаючи на те, що чинники можуть мати різний характер впливу (негативний та позитивний) на формування доходів домогосподарств, В. Горин та І. Сидор концентрують увагу на вивченні чинників, які зумовлюють негативні тенденції в утворенні цих доходів. На їхню думку, рестриктивний вплив на доходи населення в Україні справляють такі чинники, які безробіття, рівень монополізації вітчизняної економіки, нерозвиненість ринкової інфраструктури і несприятливий бізнес-клімат. Додатково вчені виокремлюють такий чинник, як споживацька поведінка населення, тобто орієнтація значної частини громадян на отримання соціальних трансфертів, безкоштовних благ від держави [13, с. 60]. Культивований впродовж десятиліть патерналізм призвів до становлення у вітчизняному суспільстві психології утриманства, коли вагома частина людей віддає перевагу отриманню трансфертів замість пошуку роботи або свідомо не

прагне працевлаштування, обмежуючись допомогою від рідних чи держави. Як зазначають В. Горин та І. Сидор, прихильне ставлення населення до психології утриманства відіграє деструктивну роль у розвитку держави, є інструментом політичних маніпуляцій, популізму та здобуття політичної підтримки

Вагомий вплив на формування трудових доходів в Україні справляє стан ринку праці. Впродовж багатьох років в нашій країні зберігався так званий «ринок роботодавця», коли пропозиція праці суттєво перевищувала попит. Це давало можливість роботодавцям диктувати уваги працевлаштування, зокрема щодо умов роботи й оплати праці. З початком повномасштабної війни у Україні ці тенденції змінились на протилежні, оскільки через масовану еміграцію та мобілізацію на ринку праці спостерігається поглиблення дефіциту кадрів майже у всіх галузях економіки. Це підштовхує рівень оплати праці до зростання, що має позитивний вплив на доходи населення від трудової діяльності. Таким чином, в економіках з сильними і диверсифікованими ринками праці населення, як правило, має більше можливостей для стабільної та оплачуваної зайнятості, тоді як в економіках з обмеженою кількістю робочих місць або економічною нестабільністю дохід від трудової діяльності нижчий та більш нестабільний.

Для вітчизняної економіки характерний високий рівень монополізму, коли бізнес-структури мають можливість впливати на пропорції розподілу економічних ресурсів на свою користь. Через слабкість конкуренції у багатьох сегментах економіки (яка нерідко має штучний характер через адміністративні бар'єри і вплив бюрократії) підприємства, які володіють монопольною владою, утримуючи високий рівень цін на ринкові блага перерозподіляють доходи у суспільстві, отримуючи додаткову вигоду. Це посилює майнову нерівність у суспільстві та соціальну напругу. Особливо небезпечною є монопольна влада, яку мають містоутворюючі підприємства (найбільший роботодавець у громаді чи населеному пункті), від волі керівництва яких може залежати рівень доходів значної частини працюючого населення. Вирішити цю проблему у короткий термін складно, вона потребує диверсифікації економіки, розвитку дрібного

бізнесу, що поступово знизить монопольний вплив крупних підприємств на ситуацію на ринку праці.

Не менш вагомими чинниками, які впливають на формування доходів від трудової діяльності є рівень розвитку ринкової інфраструктури та бізнесовий клімат. Несприятливі умови ведення господарської діяльності, надмірний тиск держави на бізнес через органи фіскального контролю стримують економічну активність, що негативно позначається на попиті на робочу силу, а отже й на рівні оплати праці. Рестриктивний вплив фіскальної політики і адміністрування посилюється нерозвиненістю ринкової інфраструктури та її фокусуванням на обслуговуванні боргових потреб держави. В Україні фінансовий ринок майже не реалізує свого призначення як механізму перерозподілу фінансових ресурсів на користь пріоритетних галузей економіки. Впродовж останніх років стагнує позабанківська фінансова інфраструктура, що додатково звужує можливості дрібного підприємництва залучати ресурси для власного розвитку. Внаслідок цього відсутні умови для стабільного розвитку підприємництва, що стримує зростання доходів домогосподарств від цього різновиду трудової діяльності. Для вирішення цих проблем, на думку В. Горина та І. Сидор, важливо на рівні держави реалізовувати реформи, спрямовані на «поліпшення ділового клімату, спрощення податкової системи, ефективну боротьбу з корупцією» [13, с. 60].

Поділяючи позицію В. Горина та І. Сидор щодо фокусування уваги на економічних чинниках формування доходів населення, все ж вважаємо такий підхід недостатнім, адже на параметри цих доходів впливають також чинники іншого походження, які мають політичну, соціальну та іншу природу. Зокрема, М. Талавири, І. Дворник та Г. Македон розмежовують чинники формування доходів домогосподарств на економічні, соціальні та демографічні [47, с. 68], при цьому змішуючи між собою ті, які утворюються на макрорівні та чинники мікрорівня. Зокрема, до чинників економічного походження вчені зараховують динаміку ВВП, податкову політику, індекс споживчих цін, продуктивність праці та інші, які визначають макроекономічну ситуацію в країні. Натомість, при розкритті соціальних чинників М. Талавири, І. Дворник і Г. Македон поряд

із такими макроіндикаторами, як рівень безробіття, прожиткового мінімуму та інших соціальних стандартів, відзначають такі чинники мікрорівня, як рівень професійної освіти, наявність родинних зв'язків, соціальна активність індивіда. Вони визначають параметри формування доходів конкретної особи чи родини, але не можуть бути орієнтирами для оцінювання доходів домогосподарств на макрорівні.

Окремо М. Талавиця, І. Дворник та Г. Македон виділяють демографічні чинники, які охоплюють показники чисельності населення, його статеві-вікової структури, рівень міграції та інше. До демографічних чинників вчені відносять також місце проживання індивіда, що пояснюється значними відмінностями у рівні економічного розвитку, кон'юнктури ринку праці та інших параметрів у розрізі регіонів. Це позначається на можливостях працевлаштування та рівні середньої зарплати й, відповідно, обсягах сукупних доходів домогосподарств від трудової діяльності. В урбанізованих регіонах зазвичай спостерігається вищий рівень оплати праці через більшу економічну активність і концентрацію бізнесу, тоді як сільські громади часто пропонують менше можливостей для працевлаштування та нижчий рівень оплати праці. Крім того, демографічні характеристики, такі як вік, стать та сімейні обов'язки, впливають на рівень доходів, оскільки рівень участі на ринку праці та шляхи кар'єрного просування відрізняються серед різних демографічних груп.

Вирішальну роль у формуванні доходів домогосподарств від трудової діяльності також відіграють інституційні (політичні) чинники, зокрема норми трудового законодавства, політика соціального захисту найманих працівників і податкового регулювання. Трудове законодавство, яке встановлює параметри мінімального стандарту оплати праці, визначає права на ведення колективних переговорів та захист зайнятості, створює умови для забезпечення стабільності доходів найманих працівників. Специфіка податкової політики визначає рівень чистих доходів домогосподарств, з вирахуванням сплачених податків та інших фіскальних платежів. Крім того, державна політика, яка передбачає програми

зайнятості й професійного навчання населення, може розширювати можливості громадян щодо отримання доходів від трудової діяльності.

О. Заклекта і В. Булавинець вагому увагу звертають на особисті чинники формування доходів домогосподарств, визначаючи їх не менш важливими, ніж чинники макрорівня. Науковці стверджують, що «здібності людини (фізичні та інтелектуальні), рівень освіти, професійні навички та рівень кваліфікації, сфера зайнятості, досвід роботи чи ведення бізнесу, володіння підприємницькими здібностями або іншими унікальними талантами, мотивація і працьовитість, володіння власністю (ресурсами, майном чи цінними паперами)» [5] мають суттєве значення при визначенні можливостей формування доходів населення та їх вартісних параметрів (рис. 1.3).

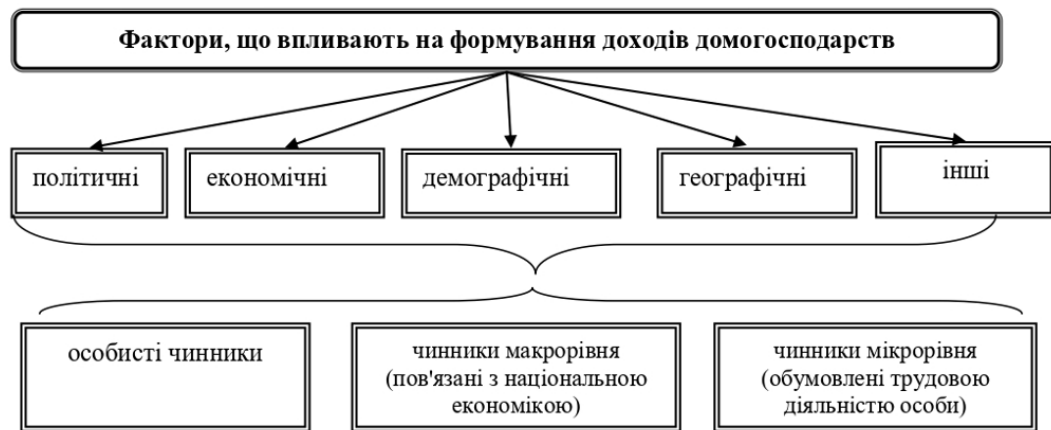


Рис. 1.3. Композиція чинників формування доходів домогосподарств від трудової діяльності за рівнями вияву та джерелами походження

Джерело: побудовано за [5]

До чинників мікрорівня О. Заклекта і В. Булавинець зараховують також специфіку працевлаштування індивіда, що цілком виправдано. Дійсно, умови праці та рівень її оплати у розмірі окремих суб'єктів господарювання може суттєво різнитися. Для прикладу, у публічному секторі економіки (галузях освіти, культури, охорони здоров'я та ін.) рівень оплати праці традиційно значно нижчий, ніж у корпоративному, хоча й вимагає від працівників високого рівня кваліфікації. Важливими параметрами, що визначають рівень доходів від трудової діяльності є також величина підприємства (зазвичай, крупні бізнес-

структури можуть дозволити собі забезпечувати високий рівень оплати праці), його територіальне розташування та позиція на ринку (лідери ринку зазвичай є такими і щодо оплати праці своїх працівників), ступінь технічної оснащеності.

Прогрес технологій і цифрова трансформація дедалі більше впливають на доходи домогосподарств від трудової діяльності, змінюючи структуру робочих місць та вимоги до навичок. З одного боку, впровадження технічних новацій дає можливість підвищити продуктивність праці, збільшити доходи компанії, а отже її можливості щодо перегляду рівня заробітної плати працюючих. Однак, зростання автоматизації виробничих процесів, впровадження у них штучного інтелекту спричиняє зміни у попиті на робочу силу – тоді, коли традиційні професії втрачають актуальність, зростає попит на нові, висококваліфіковані категорії робочих місць. Працівники, які адаптуються до цих тенденцій шляхом безперервного навчання та підвищення цифрової грамотності, мають більше шансів отримати добре оплачувану роботу.

Окрему увагу серед чинників, які впливають на формування доходів населення від трудової діяльності необхідно приділити фінансовій грамотності. Це особливо важливо для зайнятих у фінансовій сфері, яка характеризується одним із найвищих рівнів оплати праці серед усіх галузей економіки. Здатність розуміти та ефективно використовувати фінансові знання навички впливає на різні аспекти професійних та економічних рішень індивіда, формуючи його потенціал в отриманні доходів та забезпеченні загального рівня добробуту. В сучасних умовах, коли фінансові операції, інвестиційні можливості та динаміка ринку праці стають дедалі складнішими, фінансова грамотність стає важливою навичкою для людей, які прагнуть максимізувати свої доходи та забезпечити персональну фінансову стабільність.

Найперше, фінансова обізнаність і наявність фінансових знань впливають на здатність особи ухвалювати обґрунтовані рішення щодо працевлаштування, кар'єрного зростання, ведення переговорів про рівень оплати праці. Вони також важливі при ухваленні рішень щодо інвестування у професійні навички, адже в умовах динамічної зміни вимог до професійної підготовки безперервна освіта є

не забаганкою, а об'єктивною необхідністю. Особи з вищим рівнем фінансової грамотності з більшою ймовірністю прагнуть здобувати освіту та професійну підготовку, що підвищує їхню продуктивність та конкурентоспроможність на ринку праці. Вони усвідомлюють довгострокові переваги вкладання коштів у власний розвиток, такі як набуття нових навичок або отримання сертифікатів, що часто відкриває можливості для підвищення рівня оплати праці та зміни на краще умов працевлаштування. Крім того, фінансово грамотні люди схильні оцінювати пропозиції щодо працевлаштування не лише на основі безпосередніх показників заробітної плати, але й з огляду на показники соціального пакету, довгострокової фінансової безпеки.

Фінансова грамотність не менш важлива для раціонального управління доходами домогосподарства, адже не здійснені витрати можна також визначити як дохід. Ефективне ведення особистого бюджету, стратегія заощаджень та обізнаність з нормами чинного законодавства щодо фіскальних платежів дають домогосподарствам можливість через оптимізацію витрат нарощувати обсяг власних доходів і запобігати фінансовим труднощам. Фінансово обізнані особи більш ефективно планують своє майбутнє, розподіляють ресурси та уникають надмірного боргового тягара. Володіння навичками використання фінансових інструментів дає можливість здійснювати операції фінансового інвестування, трансформуючи заощаджені трудові доходи у додаткові надходження у формі дивідендів, процентних доходів та ін. При цьому важливо поєднувати фінансову грамотність із оволодіння знаннями про цифрові інструменти, які все більше входять у щоденне життя. Поширення онлайн-банкінгу, цифрових платіжних систем та інвестиційних платформ вимагає від особи певного рівня фінансової грамотності для ефективного використання цих інструментів. Працівники, яким бракує фінансової грамотності, можуть опинитися в не вигідному становищі при використанні цифрових фінансових можливостей, що обмежує їхню здатність управляти доходами, розумно інвестувати та досягати фінансової безпеки.

Розуміння основ фінансової грамотності позитивно впливає не тільки на матеріальне становище найманих працівників, але й на ту частину населення,

яка є самозайнятою або займається підприємництвом. Доходи від надання професійних послуг та індивідуального підприємництва, за нашою науковою позицією, є складовими доходів домогосподарств від трудової діяльності. Фінансово грамотні підприємці більш вправні в управлінні фінансами бізнесу, забезпеченні фінансування та прийнятті стратегічних рішень, що підвищують прибутковість бізнес-процесів. Застосовуючи фінансові знання, підприємці можуть зменшити ризики, підтримувати бізнес-операції та отримувати вищі доходи від трудової діяльності. Таким чином, фінансова грамотність підтримує не лише індивідуальні доходи, а й сприяє економічному зростанню і створенню робочих місць.

Фінансова грамотність є чинником, який визначає параметри доходів не тільки окремого індивіда чи родини, але й усього сектору домогосподарств. Так, високий рівень фінансової грамотності суспільства позитивно впливає на фінансову стійкість економічної системи, зменшуючи економічну нерівність і підвищуючи загальну продуктивність. Фінансово освічена робоча сила виявляє відповідальну фінансову поведінку, що знижує ймовірність різкого коливання суспільного добробуту в періоди економічної нестабільності.

Однак, суспільство зазвичай суттєво стратифіковане за рівнем фінансової грамотності. У формуванні фінансових знань і навичок вагоме значення мають соціально-економічний статус індивіда, рівень освіти і можливість доступу до неї. Зазвичай домогосподарства, члени яких мають обмежений доступ до освіти і фінансових ресурсів, складніше адаптуються до економічних викликів, мають високий потенціал «скочування» у бідність. Це поглиблює майнову нерівність у суспільстві та підвищує соціальну напругу. З огляду на це, у багатьох країнах на державному рівні започатковані цільові освітні програми, спрямовані на формування у громадян базових фінансових навичок. Такі програми фінансової освіти, починаючи від початкової школи і закінчуючи професійним розвитком, спрямовані на подолання прогалин населення у фінансових знаннях та надання йому раціоналізувати власну фінансову поведінку, що позитивно впливає на доходи домогосподарств від трудової діяльності.

Таким чином, фінансова грамотність займає помітне місце серед чинників, які визначають формування доходів домогосподарств від трудової діяльності. Формуючи вибір місця роботи, підвищуючи потенціал заробітку та сприяючи відповідальному управлінню фінансами, вона безпосередньо впливає на розмір доходу від праці. Важливе значення для сприяння економічній стабільності та справедливому розподілу доходів у розрізі окремих суспільних груп мають урядові й громадські ініціативи щодо поширення фінансових знань, підвищення рівня фінансової грамотності. В умовах економічної нестабільності, динамічних змін у всіх складових фінансової системи володіння громадянами фінансовими знаннями і навичками, яке дає їм можливість орієнтуватися в цих складних процесах, залишається фундаментальною основою та вимогою подальшого розвитку суспільства.

Розділ 2

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВІД ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Загальні тенденції формування доходів домогосподарств та місце у них доходів від трудової діяльності

Економічні реформи впродовж останніх десятиліть в Україні, пов'язані із реалізацією непослідовних кроків з переходу країни до ринкової економіки активізували соціально-економічні проблеми, що не втрачають актуальності на сучасному етапі державотворення. Незважаючи на функціонування в Україні системи соціальних гарантій та стандартів життя, навіть до початку масштабної війни у 2022 році не вирішеними залишались проблеми бідності, надмірних масштабів майнового розшарування, соціальної диференціації, низького рівня та якості життя значної частини населення. З початком масштабної агресії вони загострилися ще більше, що вимагає адекватного реагування не тільки від усіх суб'єктів економіки, але й від міжнародної спільноти.

Проголошений Україною курс на європейську інтеграцію зумовлює увагу до питань формування доходів населення, їхнього приведення до стандартів, які ухвалені європейським співтовариством. Доходи домогосподарств є важливим індикатором, який характеризує рівень життя населення, його можливості щодо задоволення первинних і вторинних потреб. У макроекономічному контексті доходи домогосподарств відображають соціально-економічний стан країни в цілому та її окремих регіонів, а їхнє оцінювання дає можливість ідентифікувати проблеми концентрації й невиправданого перерозподілу доходів населення у регіональному чи галузевому вимірі, вжити своєчасних заходів для зниження соціальної напруги в суспільстві.

Доходи населення утворюються з різних джерел та у різних формах, їхню основу складають первинні доходи від економічної активності. Щодо доходів

населення від трудової діяльності, вони утворюються за рахунок оплати праці найманих осіб, від самозайнятості та підприємництва, від розвитку підсобного господарства та продажу сільськогосподарської продукції.

Динаміка сукупних доходів домогосподарств в Україні за останні роки має висхідну траєкторію, незважаючи на економічні та політичні потрясіння, з якими довелось зіштовхнутись суспільству, а також повномасштабну війну проти нашої країни з початку 2022 року. Сукупні доходи населення у 2022 році, за оцінками офіційної статистики, становили майже 5,3 трлн грн, що втричі перевищує показники 2015 року, а також на 8,1% більше рівня довоєнного 2021 року. Проте, таке зростання має переважно номінальний характер, оскільки за цей період спостерігались високі показники інфляції, які знівельювали більшу частину такого приросту номінальних доходів. Найбільший внесок у зростання номінальних доходів населення здійснило збільшення доходів домогосподарств від економічної активності. Ці доходи у 2022 році становили понад 3,5 трлн грн, або в 3,1 рази більше значень 2015 року. Таким чином, можемо помітити незначне посилення позицій доходів від економічної активності проти доходів у вигляді трансфертів, що свідчить про поліпшення структурних параметрів формування сукупних доходів домогосподарств (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка сукупних доходів домогосподарств та доходів від економічної активності в Україні у 2015-2022 рр., млрд грн

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Доходи – всього	1772,0	2051,3	2652,1	3248,7	3744,1	4045,2	4863,5	5257,1
Доходи від економічної активності:								
заробітна плата	709,6	898,3	1209,1	1529,4	1758,6	1832,3	2211,7	2750,8
прибуток та змішаний дохід	323,5	378,2	477,9	572,1	678,2	740,3	964,9	692,9
дохід від власності	80,0	75,5	78,7	91,2	117,0	105,0	107,2	58,9

Джерело: побудовано за [33]

Зважаючи на вплив інфляційного чинника, більш об'єктивним є аналіз структурних параметрів формування сукупних доходів домогосподарств. Так, у 2015-2022 рр. спостерігалось поступальне підвищення ролі трудових доходів у формі оплати праці у формуванні сукупних доходів домогосподарств – якщо у 2015 році заробітна плата становила 40% від підсумку, то у наступні роки – уже в середньому 45-47%, а в 2022 році – понад 52% сукупних доходів населення (рис. 2.1). Причини цих структурних змін у 2017-2021 рр. пов'язані із падінням питомої ваги доходів від власності (у порівнянні з періодом 2015-2016 рр. їхня частка зменшилась майже вдвічі), оскільки значення валового прибутку та змішаного доходу у цей період залишалося у відносному вимірі стабільним.

У 2022 році спостерігалось різке зростання питомої ваги оплати праці у сукупних доходах населення, що пов'язане не із зростанням економіки, а з «вибуховим» збільшенням бюджетних видатків на оборону, зокрема грошового забезпечення військових, які стали на захист України від російської агресії. Погіршення фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання через бойові дії, ракетні атаки та загальний шок економіки на першому етапі війни спричинили також зменшення доходів домогосподарств у формі прибутку та змішаного доходу. Майже вдвічі за 2022 рік зменшились доходи населення від власності, що пояснюється падінням економічної активності в умовах війни. Більш того, ці доходи в абсолютному вимірі за 2022 рік виявились найменшими за останні 8 років, тоді як за іншими видами доходів спостерігалась позитивна зміна показників.

Якщо сфокусувати увагу власне на доходах від трудової діяльності, то з огляду на мізерну частку доходів від власності (в середньому 2,5-3,0% у 2017-2021 рр., 1,1% у 2022 році), то можна стверджувати, що практично увесь обсяг доходів домогосподарств забезпечують трудові зусилля громадян. Проте, такі показники не повною мірою об'єктивні через значні масштаби приховування доходу від власності. Так, за різними оцінками, близько 70-80% операцій з оренди майна здійснюються у тіньовому секторі, а в сегменті оренди житлової нерухомості масштаб неофіційних операцій перевищує 90%. Відповідно, такі

доходи від оренди не потрапляють до даних офіційної статистики й оцінюються органами приблизно, за напрацьованими методиками, достовірність яких не має підтвердження. Також високим рівнем тінізації характеризуються доходи від нових нетрадиційних видів діяльності, таких як реклама в соціальних мережах, «блогерство», операції з криптовалютами та іншими віртуальними активами. Такі доходи через відсутність дієвих інструментів контролю складно оцінити, що спотворює як абсолютні показники сукупних доходів домогосподарств та їх структуру.

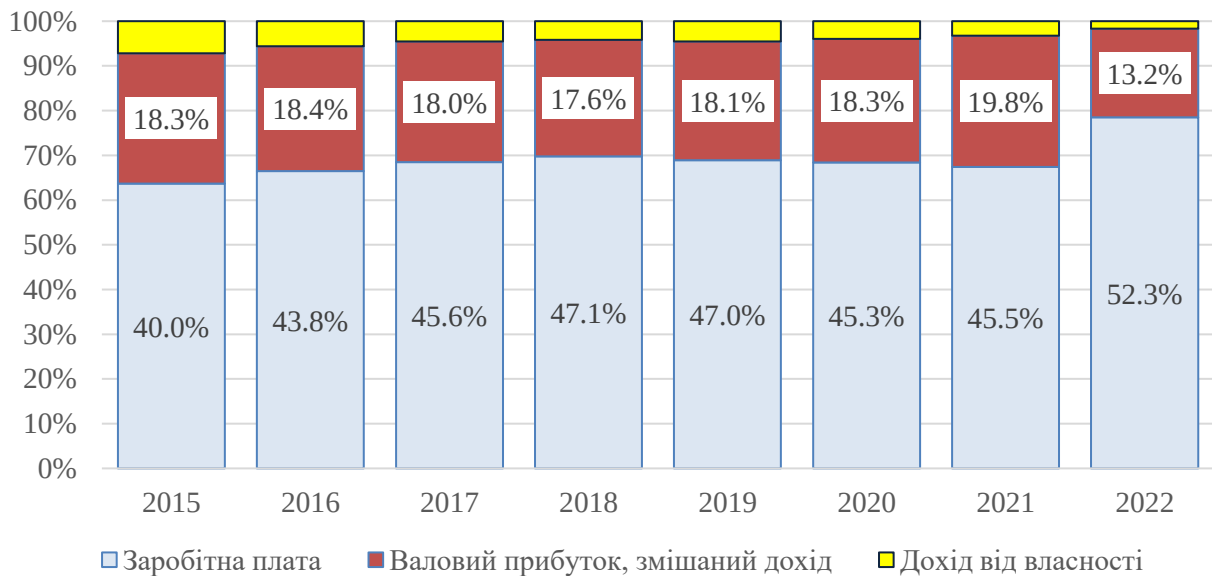


Рис. 2.1. Структура сукупних доходів домогосподарств в Україні у 2015-2022 рр., %

Джерело: побудовано за [33]

З погляду оцінювання тенденцій формування доходів домогосподарств за останні роки заслуговує на увагу порівняння обсягу сукупних доходів та тієї їх частини, яка утворюється від трудової діяльності до ВВП країни. З рис. 2.2 помітно, що починаючи з 2016 року відбувалось зростання такого відношення з 86,1% до 96,1% від ВВП, що дає підстави стверджувати про визначальну роль внутрішнього попиту на динаміку ВВП України. Незважаючи на доволі високі показники зростання доходів домогосподарств України у 2021 році, приріст ВВП у фактичних цінах виявився суттєво вищим, що призвело до зниження співвідношення сукупних доходів до ВВП до рівня 89,1%. Через форсоване

нарощування бюджетних видатків, зокрема грошового забезпечення військових у 2022 році, а також покриття інших видаткових потреб бюджету за рахунок міжнародної фінансової допомоги, сукупні доходи домогосподарств України перевищили обсяг ВВП країни, що є унікальним для останніх років показником (рис. 2.2). Понад 2/3 від ВВП України у 2022 році становили доходи населення, утворені за рахунок трудової діяльності громадян, що на 7,4 в.п. перевищує значення попереднього року.

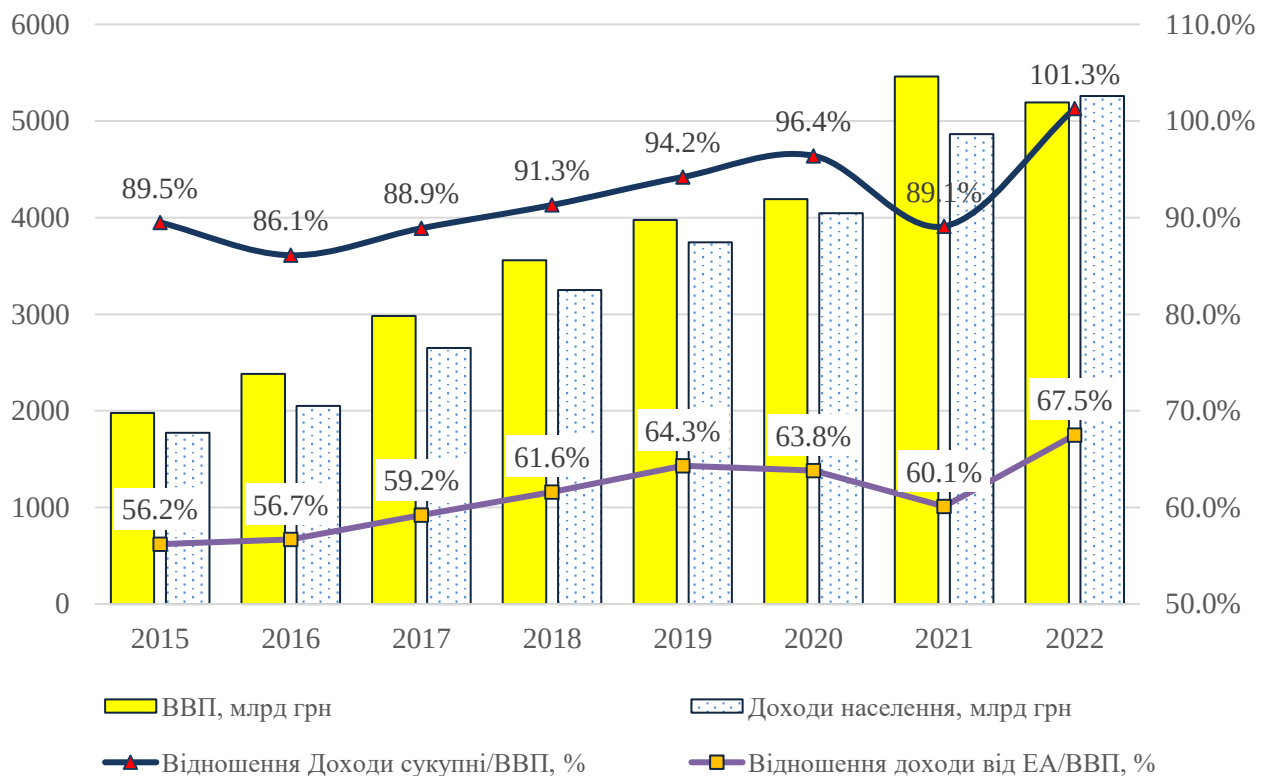


Рис. 2.2. Динаміка відношення сукупних доходів та доходів від економічної активності до ВВП України у 2015-2022 рр.

Джерело: побудовано за [33; 8]

Відстеження абсолютних обсягів доходів домогосподарств у розрізі років є малоінформативним для виявлення проблемних аспектів їхнього формування. Одним із важливих ракурсів, які мають бути задіяні при оцінюванні доходів є географічний чинник, оскільки положення регіону/громади в багатьох випадках є визначальним для визначення рівня оплати праці, можливостей населення з провадження господарської діяльності, надання послуг та інше. Якщо звернути

увагу на динаміку доходів домогосподарств України з погляду їх розподілу у розрізі регіонів країни, то можна простежити поглиблення їх міжрегіональної диференціації, що посилює розбіжності у соціально-економічному розвитку країни. Зважаючи на те, що з початком повномасштабної війни значний масив даних офіційної статистики було вилучено з відкритого доступу з мотивів безпеки, то для аналізу використаємо показники довоєнного періоду.

Таблиця 2.2

**Динаміка сукупних доходів домогосподарств України
у розрізі регіонів у 2017-2021 рр.**

Показники	2017 р.		2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Доходи всього	2652,1	100	3219,5	100	3744,1	100,0	4045,2	100,0	4863,5	100,0
Вінницька	94,4	3,6	112,9	3,5	129,8	3,5	138,6	3,4	164,9	3,4
Волинська	53,2	2,0	63,7	2,0	71,5	1,9	77,7	1,9	93,7	1,9
Дніпропетровська	245,8	9,3	305,5	9,5	352,5	9,5	384,5	9,5	452,2	9,3
Донецька	141,3	5,3	174,1	5,4	197,8	5,3	210,2	5,2	244,5	5,0
Житомирська	70,1	2,6	83,7	2,6	96,6	2,6	102,5	2,5	121,6	2,5
Закарпатська	56,6	2,1	67,3	2,1	77,6	2,1	84,3	2,1	97,9	2,0
Запорізька	122,8	4,6	149,1	4,6	166,5	4,5	178,2	4,4	209,3	4,3
Івано-Франківська	73,5	2,8	86,9	2,7	97,9	2,6	106,2	2,6	125,3	2,6
Київська	117,7	4,4	145,7	4,5	171,7	4,6	186,6	4,6	230,9	4,7
Кіровоградська	54,5	2,1	64,5	2,0	71,7	1,9	76,9	1,9	90,7	1,9
Луганська	49,3	1,9	60,1	1,9	65,9	1,8	71,1	1,8	83,9	1,7
Львівська	152,2	5,7	185,9	5,8	217,0	5,9	235,1	5,8	286,7	5,9
Миколаївська	67,5	2,5	81,5	2,5	91,7	2,5	99,0	2,4	119,2	2,5
Одеська	153,6	5,8	188,3	5,8	222,0	6,0	245,2	6,1	296,2	6,1
Полтавська	92,8	3,5	112,8	3,5	129,9	3,5	138,9	3,4	167,2	3,4
Рівненська	61,8	2,3	72,8	2,3	81,3	2,2	88,1	2,2	105,0	2,2
Сумська	67,3	2,5	80,3	2,5	90,5	2,4	96,6	2,4	116,3	2,4
Тернопільська	52,2	2,0	61,7	1,9	69,0	1,9	74,5	1,8	90,0	1,9
Харківська	175,9	6,6	216,3	6,7	246,1	6,7	263,2	6,5	321,6	6,6
Херсонська	57,1	2,2	67,9	2,1	75,7	2,0	83,2	2,1	99,2	2,0
Хмельницька	73,5	2,8	87,2	2,7	96,9	2,6	105,1	2,6	126,3	2,6
Черкаська	69,4	2,6	82	2,5	93,0	2,5	99,8	2,5	121,7	2,5
Чернівецька	43,5	1,6	51,3	1,6	57,7	1,6	62,7	1,5	74,6	1,5
Чернігівська	58,2	2,2	68,6	2,1	77,0	2,1	82,9	2,0	98,8	2,0
м. Київ	447,6	16,9	548,9	17,0	652,1	17,6	754,3	18,6	925,8	19,0

Джерело: побудовано за [33]

Дані табл. 2.2 вказують на концентрацію доходів домогосподарств у столичному регіоні (Київ і Київська область), стабільний стан у метрополійних

центрах країни та відставання периферійних регіонів. Зокрема, якщо у 2017 році у столиці та столичній області України було сконцентровано дещо більше, ніж 21% доходів домогосподарств, то у 2021 році цей показник наблизився до 1/4 (табл. 2.2). При цьому слід зазначити, що у столичному регіоні у довоєнний період проживало близько 1/10 від загальної чисельності населення України.

Питома вага метрополійних центрів України (регіонів, де обласний центр є одним із найбільших міст із потужним виробничим, науковим і фінансовим потенціалом – Харків, Дніпро, Львів, Одеса) у структурі сукупних доходів населення залишалась за аналізований період стабільною. На Дніпропетровську область припадало в середньому 9,3-9,5% сукупних доходів населення країни, Одеську і Львівську – 5,8-6,0%, Харківську – 6,5-6,7% від підсумку. Натомість, у периферійних регіонах, таких як Чернігівська, Тернопільська, Кіровоградська, Чернівецька, Херсонська області за аналізований період відбулось зниження питомої ваги у сукупних доходах населення, що є наслідком відставання цих регіонів у соціально-економічному розвитку. Окремо варто звернути увагу на зниження показників Донецької та Луганської областей, які з 2014 року стали об'єктом агресії з боку росії. Окупація частини території цих регіонів, а також зумовлений бойовими діями та погіршенням безпекових умов відтік капіталу та трудових ресурсів став причиною зниження питомої ваги доходів населення цих регіонів у структурі сукупних доходів домогосподарств України. Подібні тенденції можемо прогнозувати для періоду з початку повномасштабної війни з росією у 2022 році, що призвела до руйнування виробничої інфраструктури та відтоку трудових ресурсів з півдня та сходу України. Зважаючи на релокацію багатьох підприємств, внутрішню міграцію мільйонів людей у тиллові регіони, можна очікувати підвищення частки столичного регіону та областей західної частини України у структурі сукупних доходів домогосподарств, а також різке падіння ролі частково окупованих областей.

Таблиця 2.3

**Наявні доходи домогосподарств у розрахунку на одну особу у розрізі
регіонів України у 2017-2021 рр., грн**

Показники	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	47762,7	58442	69140	74688	86016
Вінницька	43725,0	55734	65503	70939	81970
Волинська	38068,7	46120	53990	57973	65481
Дніпропетровська	54215,4	74755	89042	94804	107671
Донецька	24947,5	33840	39843	42219	47604
Житомирська	41786,6	52715	62571	66651	76107
Закарпатська	33281,7	41418	47852	52379	58844
Запорізька	52726,9	65065	76062	83309	93475
Івано-Франківська	39325,5	48724	56514	61088	68561
Київська	50320,5	65623	76232	80274	96293
Кіровоградська	40877,2	50373	58461	64510	73146
Луганська	16468,2	21252	24975	27274	31390
Львівська	44194,2	56592	67353	73092	85195
Миколаївська	43851,8	55469	64700	69884	81870
Одеська	48473,7	63153	75288	82007	93001
Полтавська	47075,3	61649	72843	78813	92260
Рівненська	38881,3	49184	55917	59350	67727
Сумська	44323,3	655829	65932	71955	83307
Тернопільська	35211,2	43577	50536	55776	65084
Харківська	46789,7	56421	66547	75923	88863
Херсонська	40242,6	50195	58129	63853	73624
Хмельницька	42349,6	50640	58934	65411	75606
Черкаська	40589,0	50600	59626	64852	76673
Чернівецька	36215	42762	49142	54178	61612
Чернігівська	42501	51213	59972	65815	73742
м. Київ	117208	143676	173677	182547	211620

Джерело: побудовано за [9]

Ще більш помітною є диференціація доходів домогосподарств у розрізі регіонів, якщо взяти до уваги показники їх розподілу за подушним підходом. Так, у 2021 році при середньому значенні доходу в розрахунку на одну особу на рівні 86,0 тис. грн у м. Києві цей показник становив 211,6 тис. грн, або у 2,5 рази більше. Перевищували середні значення по країні показники подушних доходів у таких областях, як Дніпропетровська – 107,6 тис. грн, Київська, Одеська, Запорізька, Полтавська – в середньому 93-96 тис. грн, або в 1,1 рази більше. Натомість, у Тернопільській, Закарпатській, Волинській, Чернівецькій,

Рівненській областях в середньому на одного мешканця у 2021 році припадало 61-67 тис грн доходів, або 71-75% від середнього значення по Україні. До цього ж, на неокупованих частинах Донецької та Луганської областях, які до початку російського вторгнення були одними із найбільш успішних у фінансовому плані регіонів України, подушні доходи у 2021 році становили, відповідно, 47,6 та 31,4 тис. грн, що є найнижчими показниками по країні. Відтак, у період до масштабної війни з росією формування сукупних доходів домогосподарств в Україні відзначалось значними регіональними відмінностями, які зумовлені не тільки різницею у географічному положенні, природно-ресурсному потенціалі чи трудових ресурсах, але й політичною та безпековою ситуацією. У початком масштабної війни з росією у 2022 році можна прогнозувати різке погіршення цих показників та поглиблення міжрегіональної диференціації у рівні доходів населення в подушному вимірі (табл. 2.3).

Таким чином, формування доходів домогосподарств України в сучасний період відбувається у винятково складному середовищі, яке характеризується дією катастрофічних політичних, економічних та безпекових ризиків, впливом воєнних дій на усі аспекти життєдіяльності суспільства. В цих умовах завдання держави полягає не стільки у нарощуванні, як у збереженні доходів населення, недопущенні їх різкого падіння та надмірних масштабів диференціації у розрізі регіонів. Доходи від трудової діяльності відіграють провідну роль у формуванні сукупних доходів домогосподарств, однак вони характеризуються значними розбіжностями показників у розрізі областей. Найкращі показники притаманні столичному регіону та метрополійним центрам, тоді як периферійні регіони відчують занепад, що виявляється у зниженні їхньої питомої ваги у структурі сукупних доходів домогосподарств.

2.2. Реалії формування доходів у формі оплати праці як провідної складової доходів домогосподарств від трудової діяльності

Серед важливих характеристик ефективності функціонування держави та органів публічної влади, які її представляють є рівень трудових доходів у формі заробітної плати. Від обсягу та динаміки трудових доходів населення значною мірою формується ставлення суспільства до влади як суспільного інституту, оцінка того, наскільки ефективно функціонує механізм публічного управління. Політика уряду щодо формування трудових доходів домогосподарств охоплює такі вектори дій, як:

- регулювання тенденцій у формуванні трудових доходів громадян через встановлення мінімальних та, в окремих випадках, максимальних стандартів оплати праці у різних секторах національної економіки. Такі дії можуть бути дієвими при необхідності впливу на сукупний попит та виробничі витрати. Втім, в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки встановлення рівня мінімальної заробітної плати є звичним явищем, але обмеження максимального розміру майже не зустрічається. В історичному контексті існують прецеденти, коли уряд обмежував не абсолютні параметри, а темпи зростання оплати праці, що є одним із способів реагування на відмінності між темпами зростання ВВП і рівня оплати праці. Якщо ці темпи суттєво різняться, це свідчить про проблеми у економіці, які можуть, з одного боку, спричинити сплеск інфляції (коли темпи приросту оплати праці надто високі), або з іншого боку, спричиняти рецесію через обмеження внутрішнього споживчого попиту;

- захист доходів працюючих від інфляції через механізм індексації. Втім, такий механізм має обмежене застосування, він стосується тільки зайнятих у бюджетному секторі економіки, натомість у недержавному сегменті ці питання практично не врегульовані. Зауважимо, що правові норми щодо індексації втрат реального розміру зарплат від інфляції є спадщиною планової економіки і в ринкових умовах практично не зустрічаються. Отож, з подоланням стереотипів радянського минулого інструмент індексації заробітних плат відійде у небуття.

Вітчизняна практика формування доходів домогосподарств відзначається суттєвими відмінностями порівняно з досвідом розвинених європейських країн щодо ролі доходів від трудової діяльності. Впродовж багатьох років питома вага цих доходів у структурі сукупних доходів населення коливалась в межах 40-43%, тільки з 2016 року, коли були підвищені мінімальні стандарти, в тому числі оплати праці, показник підвищився до рівня 45-47%. Для порівняння слід зазначити, що у європейській практиці прийнятним вважають показник частки заробітної плати у доходах населення на рівні не менше 65-70%. Такий рівень вагомості доходів у формі заробітної плати свідчить про «здорове» суспільство, яке не страждає на надмірний популізм чи патерналістські очікування й прагне до самостійної відповідальності за рівень власного добробуту. За цих умов кожен громадянин має нести головну відповідальність за власні доходи, що реалізується через трудові відносини на умовах найму робочої сили (у цьому випадку дохід отримує форму заробітної плати) або самозайнятості (надання послуг чи здійснення інших видів підприємницької діяльності задля отримання особистого доходу у формі прибутку).

Якщо роль оплати праці у структурі доходів населення не виправдано низька, це свідчить про втрату заробітною платою її основних функцій, таких як відтворювальна та мотивації до праці. Розміри заробітної плати мають бути достатніми для того, щоб працівник мав можливість відновити свої фізичні та інтелектуальні сили, втрачені у процесі трудової діяльності. Водночас, розміри мінімального стандарту оплати праці мають також враховувати той факт, що дохід працівника є також джерелом матеріального забезпечення для осіб, які перебувають на його утриманні. Відповідно, мінімальний стандарт заробітної плати має враховувати сімейний коефіцієнт, щоб дати можливість забезпечити добробут усім членам родини працюючого.

Натомість, у випадку, якщо у складі доходів домогосподарств надмірну роль відіграють соціальні трансфери, це може бути наслідком двох чинників: катастрофічної демографічної структури населення, у якій превалюють особи старшого віку (це спричиняє погіршення рівня демографічного навантаження

на працюючих та породжує проблеми у системі соціального страхування); політики соціального популізму та патерналізму, коли органи публічної влади задля збереження прихильного ставлення з боку суспільства просувають ідеї щодо впровадження чи підвищення рівня соціальних виплат, якими охоплено переважну частину населення. Спрощений доступ до соціальних трансфертів за рахунок коштів держави культивує утриманські настрої у суспільстві та знижує мотивацію до праці. Наслідком таких процесів є погіршення ситуації в системі публічних фінансів, постійне зростання дефіциту бюджету та нестача коштів у системі соціального страхування, що врешті може привести до банкрутства держави, її неспроможності профінансувати усі задекларовані зобов'язання.

Таким чином, недостатнє значення заробітної плати у формуванні доходів домогосподарств завдає негативного впливу економіці, стримує її зростання. Тому політика держави у царині формування доходів населення має полягати у збереженні ключових функцій оплати праці, які мають відігравати джерела матеріального забезпечення та стимулу до праці. Тільки у цьому випадку стає можливим забезпечення поступального зростання добробуту основної частини населення країни, убезпечення економічної системи від негативних наслідків надмірної соціалізації економічної політики, забезпечення стійкості публічних фінансів.

Базовим інструментом політики уряду з регулювання трудових доходів є корегування розміру мінімальної заробітної плати. В Україні воно відбувається вкрай непослідовно та продиктоване не стільки економічною динамікою, як іншими чинниками. Так, з початку 2017 року розмір мінімального стандарту оплати праці було підвищено вдвічі у розрахунку на виведення фонду оплати праці з тіньового сектору та поліпшення фінансового стану системі пенсійного страхування. Такі дії уряду стали стимулом для прискореного зростання рівня заробітних плат у приватному секторі економіки. Помірно високі темпи росту мінімальної заробітної плати зберігались також у наступні роки, внаслідок чого зростання номінальних доходів населення стало найважливішим драйвером для вітчизняної економіки. Таким чином, тільки за період 2016-2020 рр. зростання

мінімальної заробітної плати у номінальному вираженні склало майже 3,8 рази, з 1,6 тис. грн до 6,0 тис. грн. У наступні роки через початок масштабної війни з росією показники зростання мінімального стандарту оплати праці впали. Проте, у 2024 році мінімальна заробітна плата була підвищена в 1,2 рази (з 6,7 до 8,0 тис. грн/місяць) для компенсації впливу високих темпів інфляції та девальвації, які спостерігались у перші роки після початку масштабної війни. Посилення невизначеності перспектив розвитку країни в умовах геополітичних змін та переходу війни у затяжний характер змусили уряд відкласти перегляд розмірів мінімальної заробітної плати, яка у 2025 році залишиться на рівні 2024 року (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Динаміка розміру мінімальної заробітної плати
в Україні у 2015-2025 рр., грн**

Період	Мінімальна зарплата, грн					
	місячна			погодинна		
	грн	абс. приріст	Приріст, %	грн	абс. приріст	Приріст, %
з 01.01.2025	8000	0	0%	48	0,00	0%
з 01.04.2024 по 31.12.2024	8000	900	12.7%	48	5,40	12.7%
з 01.01.2024 по 31.03.2024	7100	400	6.0%	42,6	2,14	5.3%
з 01.01.2023 по 31.12.2023	6700	0	0%	40,46	0,00	0%
з 01.10.2022 по 31.12.2022	6700	200	3.1%	40,46	1,20	3.1%
з 01.01.2022 по 30.09.2022	6500	0	0%	39,26	0,14	0.4%
з 01.12.2021 по 31.12.2021	6500	500	8.3%	39,12	3,01	8.3%
з 01.01.2021 по 30.11.2021	6000	1000	20.0%	36,11	6,91	23.7%
з 01.09.2020 по 31.12.2020	5000	277	5.9%	29,2	0,89	3.1%
з 01.01.2020 по 31.08.2020	4723	550	13.2%	28,31	3,18	12.7%
з 01.01.2019 по 31.12.2019	4173	450	12.1%	25,13	2,72	12.1%
з 01.01.2018 по 31.12.2018	3723	523	16.3%	22,41	03,07	15.9%
з 01.01.2017 по 31.12.2017	3200	1600	100.0%	19,34	9,75	101.7%
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600	150	10.3%	9,59	0,90	10.4%
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450	72	5.2%	8,69	0,40	4.8%
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378	0	0%	8,29	0,00	0%
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378	160	13.1%	8,29	1,00	13.7%
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218	0	0%	7,29	-0,01	-0.1%

Джерело: побудовано за [31]

Якщо показник мінімальної заробітної плати характеризує мінімальний стандарт оплати праці, то ситуацію з формуванням трудових доходів у розрізі регіонів відображає динаміка середньої зарплати. У науковій літературі нерідко

можна зустріти критику цього показника, який є недостатньо об'єктивним з погляду оцінювання рівня доходів від трудової діяльності. Дійсно, усереднення доходу шляхом ділення фонду оплати праці на кількість відпрацьованого часу є недостатньо вірним, адже не враховує розбіжностей у розмірах заробітної плати працівників різних галузей, а також відмінності в оплаті праці керівних кадрів та найманих працівників. Більш показовим у цьому контексті є показник медіанної заробітної плати, який визначає рівень оплати праці працівника, який перебуває посередині ряду зарплат. Разом з тим, цей індикатор вибірково відстежується офіційною статистикою, що унеможлиблює його використання для аналізу.

Проте, навіть відстеження показників середньої заробітної плати в Україні свідчить про певні проблеми у формуванні доходів домогосподарств від трудової діяльності. Зокрема, впродовж багатьох років для України характерні надмірно високі показники відмінності в оплаті праці у регіональному розрізі. Зокрема, у 2021 році (останній рік, за яких у відкритому доступі є регіональна статистика щодо оплати праці) середній розмір заробітної плати становив 14,0 тис. грн. При цьому, у м. Києві середня зарплата перевищувала цей показник в 1,5 рази (20,6 тис. грн), у Київській та Донецькій областях була дещо більшою за усереднене значення (в межах 103-106%), ще у кількох регіонах (Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська області) практично відповідала загальноукраїнському рівню. Проте, у решті областей розмір середньої заробітної плати суттєво відставав від середніх показників по країні, а в Тернопільській, Волинській, Кіровоградській, Херсонській, Чернівецькій областях він коливався в межах 79-81% від значення по Україні. Таким чином, розбіжності в оплаті праці між регіонами країни сягали 1,8 рази, що є надмірним і таким, що провокує поглиблення міжрегіонального протистояння та соціальних конфліктів (табл. 2.5). З початком повномасштабної війни в Україні об'єктивно оцінити ситуацію з оплатою праці у розрізі регіонів практично не можливо через закритість офіційної статистики та відсутність методик відстеження цих параметрів з урахуванням воєнних дій та процесів міграції.

Таблиця 2.5

**Динаміка середньої заробітної плати в розрахунку
в Україні у розрізі регіонів у 2015-2021 рр., грн./місяць**

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна (без урахування АР Крим і Севастополя)	4195	5183	7104	8865	10497	11591	14014
Вінницька	3396	4189	6121	7801	9299	10297	12488
Волинська	3291	4047	5849	7324	8663	9256	11445
Дніпропетровська	4366	5075	6939	8862	10751	11681	13669
Донецька	4980	5989	7764	9686	11716	12647	14853
Житомирська	3271	4000	5836	7372	8528	9571	11625
Закарпатська	3381	4298	6355	8070	9202	10193	12235
Запорізька	4200	5080	6863	8726	10480	11556	13782
Івано-Франківська	3402	4202	6074	7551	8817	9980	11988
Київська	4153	5229	7188	9097	11003	11887	14290
Кіровоградська	3282	3974	5792	7191	8360	9603	11180
Луганська	3427	4637	5862	7365	8731	10182	12176
Львівська	3646	4559	6391	8001	9271	10299	12530
Миколаївська	3984	4887	6709	8160	9976	11414	13807
Одеська	3897	4809	6542	8011	9246	10336	12326
Полтавська	3783	4621	6551	8375	9846	10819	12988
Рівненська	3573	4364	6013	7469	8967	10254	12762
Сумська	3449	4131	5946	7324	8579	9785	11844
Тернопільська	2994	3695	5554	6969	8275	9384	11595
Харківська	3697	4448	6244	7657	9081	9968	12051
Херсонська	3123	4046	5842	7058	8187	9354	11398
Хмельницька	3371	4043	5938	7346	8672	9872	12326
Черкаська	3360	4148	6042	7478	8838	9797	11965
Чернівецька	3050	3828	5621	6991	8066	9166	11183
Чернігівська	3295	4002	5636	6995	8206	9328	11363
м. Київ	6732	8648	11135	13542	15776	17086	20558

Джерело: побудовано за [21]

Іншою проблемою формування доходів від трудової діяльності є значні параметри міжгалузевої диференціації в оплаті праці, що не мають під собою економічного підґрунтя. Для прикладу, впродовж тривалого часу найвищі рівні оплати праці спостерігаються у таких галузях економіки, як телекомунікації та сектор інформації – 52,5 тис. грн, авіаційний транспорт – 43,9 тис. грн (навіть з урахуванням того, що з початку повномасштабної війни польоти цивільної авіації в Україні заборонені), фінансова і страхова діяльність – 41,4 тис. грн, публічне управління та оборона – 29,1 тис. грн. Натомість, у всіх складових

соціальної сфери в Україні десятиліттями зберігаються одні з найнижчих рівнів оплати праці серед усіх галузей економіки, зокрема в охороні здоров'я – 16,9 тис. грн, освіті – 14,6 тис. грн, діяльності закладів культури – 13,1 тис. грн (рис. 2.3).



Рис. 2.3. Показники середньої заробітної плати в окремих галузях економіки України у 2024 році, тис. грн/місяць

Джерело: побудовано за [21]

Низькі показники оплати праці у сфері тимчасового розміщення (готелі) та організації харчування (ресторанна діяльність) можна поставити під сумнів через високий рівень неофіційних доходів працюючих у вигляді чайових та інших додаткових виплат, які не обліковуються офіційною статистикою. Однак, у надмірне відставання рівня оплати праці у соціальній сфері від показників у публічному управлінні та в інших галузях економіки не має раціонального пояснення, зумовлює поступову деградацію цих галузей, деморалізацію їхніх працівників та зниження якості відповідних суспільних послуг. В останні роки в Україні спостерігається наростання дефіциту кадрів у галузі освіти й охорони здоров'я, що в першу чергу обумовлене низьким рівнем оплати праці. Це також стає причиною поширення побутової корупції, штовхає зайнятих у соціальній

сфері на пошук додаткових джерел доходу (репетиторство, робота в приватних медичних чи освітніх закладах), внаслідок чого «страждає» якість надання ними послуг за основним місцем роботи.

Надмірні показники міжгалузевої диференціації в оплаті праці, зокрема в галузях, підготовка фахівців для яких потребує значних матеріальних витрат та інтелектуального розвитку, свідчить про девальвацію кваліфікації як чинника, що визначає параметри майбутніх доходів. Робота у сфері освіти чи охорони здоров'я вимагає від працівника постійної уваги до власного професійного розвитку (опанування нових методик викладання, підвищення кваліфікації та ін.), характеризується значним емоційним та психофізичним навантаженням, що мало б отримати адекватне відображення в оплаті праці. Між тим, ситуація, коли рівень заробітних плат у соціальній сфері відстає від показників у сфері публічного управління та від середніх значень по економіці країни має сталий характер, більш того така розбіжність поступово зростає (у 2010-2016 рр. рівень оплати праці у соціальній сфері відставав від значень у публічному управлінні в 1,6-1,7 рази, на теперішній час – в 1,9-2,0 рази). Отже, рівень оплати праці в Україні мало залежить від рівня кваліфікації працівника, складністю роботи чи рівнем відповідальності, а визначається більшою мірою належністю до певної галузі економічної діяльності.

Підсумовуючи аналіз процесів формування трудових доходів населення у формі заробітної плати можемо стверджувати про їхній проблемний характер, що виявляється у високому ступені варіації темпів зростання зарплат у розрізі років, відсутності вираженої залежності між ними та динамікою економічного зростання, поглибленням міжгалузевої та міжрегіональної диференціації в рівні оплати праці. Вирішення цих проблем має стати цілями державної політики у сфері формування трудових доходів домогосподарств, що забезпечить сталий характер підвищення суспільного добробуту.

Розділ 3

ПЕРСПЕКТИВИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА ЗРОСТАННЯ ДОХОДІВ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Російсько-українська війна, яка триває впродовж десятиліття спричинила катастрофічні наслідки для добробуту населення нашої держави, однак виявила високий рівень адаптивності вітчизняного суспільства до впливу деструктивних змін зовнішнього середовища. Економічним підсумком російського вторгнення у 2014 році стало падіння ВВП на 6,8%, яке продовжилось у 2015 році на 9,9% [7]. Однак соціальні наслідки початку війни виявились ще більш негативними – рівень бідності в Україні збільшився утричі, у структурі населення з'явилась нова вразлива категорія – внутрішньо переміщені особи, що потребували уваги з боку держави та в більшості відчували матеріальні проблеми.

Новий виток війни, повномасштабне вторгнення у 2022 році, незважаючи на безпрецедентний шок для економіки та колосальні масштаби міграції мав не настільки катастрофічні соціальні наслідки, як можна було того очікувати. За спостереженнями Л. Черенко, фахівця Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, масштаби зростання бідності виявились помірними, а глибока бідність (коли людина через нестачу доходів змушена економити навіть на їжі, перебуває за межею фізіологічного виживання) хоча й зросла, але не справдила найбільш песимістичних прогнозів. Станом на 2023 рік за межею фізіологічного виживання перебували 8,8% населення України, тоді як у 2021 році цей показник становив 1,3% [51]. Попри таке значне зростання, фахівці прогнозували, що наслідком масштабної агресії стане потрапляння за межу глибокої бідності понад чверті українського населення.

З початком війни у 2022 році Державна служба статистики України призупинила дослідження на період воєнного часу, тому об'єктивні показники про рівень та глибину бідності в нашій країні доволі обмежені. Відповідно до

результатів обстежень соціально-економічного стану домогосподарств, рівень загальної бідності у 2023 році порівняно з періодом до масштабного вторгнення зріс в 1,7 рази до 35,5%, при цьому основна частина цього приросту припала на 2022 рік. Переконливо виявились регіональні відмінності у зростанні бідності – найвищі показники погіршення матеріального становища спостерігаються у прифронтових регіонах України через спад економічної активності та відтік населення. Водночас, в умовно тилкових регіонах, куди на початку війни було переміщено виробничі потужності багатьох компаній, приїхала значна кількість внутрішньо переміщених осіб, показники бідності змінились несуттєво [51].

В умовах продовження війни, що супроводжується руйнуванням житла, виробничої інфраструктури, відтоком працездатного населення говорити про підвищення доходів домогосподарств недоречно. За цих обставин виникає необхідність у розробленні стратегії стабілізації існуючого рівня життя людей, недопущення падіння доходів від трудової діяльності. Це вимагає від органів публічної влади реалізації заходів, спрямованих на підтримання зайнятості, підвищення продуктивності праці та диверсифікацію економічної діяльності.

Одним із ключових механізмів стимулювання доходів домогосподарств від трудової діяльності в умовах воєнного часу є проведення цілеспрямованої політики держави з підтримки бізнесу, зокрема розвитку малого і середнього підприємництва, яке здійснює менший внесок у зростання ВВП, але відіграє провідну роль у забезпеченні зайнятості населення. З початком масштабної війни в Україні було впроваджено ліберальний режим оподаткування бізнесу, який мав посприяти його адаптації до роботи в умовах воєнного періоду. Однак, у зв'язку із поспішністю введення окремих податкових норм (зокрема, щодо звільнення від оподаткування операцій з імпорту автомобілів та ін.), які спричинили значні бюджетні втрати, з середини 2022 року почалось поступове згортання податкових пільг, а з середини 2023 року відповідно до угоди з МВФ було повернуто довоєнні норми податкового законодавства.

Незважаючи на різновекторність фіскальної політики останніх років, вона переконливо довела, що в умовах постійних безпекових ризиків перспективним

в Україні є утвердження моделі «москітної» економіки, коли економічна система являє собою «сукупність значної кількості автономних життєздатних економічних одиниць, здатних швидко адаптуватись до змін в економічному середовищі та мати високий ступінь резильєнтності» [4]. Основу такої моделі економіки утворюють малі підприємства, які характеризуються високим рівнем гнучкості до погіршення умов ведення діяльності та диверсифікації каналів збуту й ланцюгів постачання. Ідейним підґрунтям розвитку економіки має стати лібералізм, базований на стимулюванні приватної ініціативи, адже «лише індивідуалізм, як основа вільного суспільства та конкурентоспроможного бізнесу, є головною силою, спроможною здолати тоталітаризм» [4].

Однак, при встановленні сприятливих умов для ведення господарської діяльності також необхідно враховувати інтереси держави й забезпечувати рівні умови для усіх. Одним з ключових недоліків спрощеної системи оподаткування в Україні є те, що крупний бізнес використовує її для зменшення податкових зобов'язань, що веде до значних бюджетних втрат. Відповідно до меморандуму з МВФ, Україна взяла зобов'язання змінити спрощену систему оподаткування з метою усунення можливостей щодо мінімізації податкових платежів. Згідно із запланованими на 2025 рік новаціями, рівень податкового навантаження для учасників цієї системи буде вирівняно із навантаженням тих, хто перебуває на загальних умовах оподаткування, а також введено диференційований підхід до оподаткування різних видів діяльності [40]. Отож, при збереженні ліберальних умов справляння податкових платежів, поступово буде нівельовано підтримку малого бізнесу у формі зниженого рівня оподаткування. Держава переходить від підтримки малого підприємництва через податкові пільги до нефіскальних інструментів стимулювання через розширення доступу до фінансування.

Значних масштабів в Україні набула ініційована у період карантинних обмежень Державна програма пільгових кредитів «5-7-9». Видатки бюджету на виконання цієї програми тільки за період з початку повномасштабного вторгнення зросли в 2,5 рази до 18 млрд грн, а поточна заборгованість за пільговими позиками на початок 2024 року становила 126,8 млрд грн. Але як

зазначають А. Корнилюк та Р. Корнилюк, переважну більшість позик видано на поповнення обігових коштів підприємств, позики на інвестиційні потреби складають менше 1/5 від обсягу виданих кредитів [27]. Участь у Програмі стала для багатьох великих підприємств джерелом дешевих ресурсів, що «розмиває» призначення цієї ініціативи, яка спрямована на підтримку новоствореного малого бізнесу. Серед векторів трансформації цієї Програми слід передбачити її фокусування на суб'єктах підприємництва, які не мають альтернативних каналів залучення кредитних ресурсів та посилення інвестиційного характеру позик. Також важливо впровадити механізм страхування бізнесу від воєнних ризиків, що стане дієвим кроком у підтримці розвитку малого підприємництва. Це дасть можливість не тільки зберігати робочі місця у малому бізнесі, але й створить передумови для підвищення оплати праці зайнятих у цьому сегменті економіки, а отже сукупних доходів домогосподарств від трудової діяльності. Важливим аспектом є також сприяння цифровій трансформації бізнесу, що дає можливість підприємцям адаптуватися до нових умов ведення господарської діяльності, розширювати ринки збуту та мінімізувати витрати.

У питанні пошуку резервів збільшення трудових доходів населення в час війни дієвим напрямом є стимулювання розвитку окремих секторів економіки, таких як мілітех чи розбудова критичної інфраструктури. В умовах війни наша країна здійснила прорив у розвитку оборонної промисловості, потенціал якої у 2025 році оцінюється на рівні 35 млрд дол., а обсяги виробництва сягнули 20 млрд дол. США [48]. Важливу роль у стимулюванні розвитку цього сегменту економіки відіграє державне замовлення, обсяги підтримки оборонної галузі у 2024 році склали більше 5 млрд дол. Україна належить до числа світових лідерів за виробництвом безпілотних системи та засобів РЕБ. Модернізація промислового потенціалу, залучення працездатного населення до виробництва озброєнь, інфраструктурних проєктів, в тому числі в оборонному секторі, є важливим напрямом державної політики зі стимулювання доходів населення від трудової діяльності.

Повномасштабна війна призвела до виникнення нової суспільної верстви – внутрішньо переміщених осіб. У наукових колах асоціації щодо цих громадян переважно сфокусовані на необхідності їхньої соціальної підтримки через різні види соціальних трансфертів. Однак, поряд із соціальними виплатами, політика держави щодо внутрішньо переміщених осіб має передбачати втілення заходів, спрямованих на підвищення їх фінансової резильєнтності, стимулювання серед них підприємництва та зайнятості. Вагома частина внутрішніх переселенців не належить до пенсіонерів чи осіб з інвалідністю та вела в довоєнний час активну господарську діяльність, були успішними підприємцями, надавали професійні послуги. Активізація допомоги такій категорії внутрішньо переміщених осіб у започаткуванні бізнесу на новому місці життєдіяльності дасть ефект не тільки у вигляді додаткових робочих місць чи сплачених податків, але й у зростанні доходів сектору домогосподарств від трудової діяльності. Поряд з Державною програмою пільгових кредитів «5-7-9» важливо передбачити подібні програми фінансової підтримки підприємництва серед ВПО на рівні регіонів і громад.

Поряд із фінансовою підтримкою підприємництва, важливим є розвиток підприємницької культури та підвищення фінансової грамотності населення. Сприятливе середовище для підприємництва формується через консалтингові послуги, менторство, бізнес-інкубатори, оскільки у започаткуванні бізнесу чи його продовженні важливою є не тільки фінансова складова, але й відповідні навички. Стимулювання підприємницьких ініціатив через консультаційну та інформаційну підтримку дозволяє підвищити самозайнятість та забезпечити зростання доходів населення від трудової діяльності.

Вагомі перспективи збереження й нарощування доходів населення від трудової діяльності в умовах війни закладені у реалізації програм перенавчання і підвищення кваліфікації, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, оскільки спроможність до підприємництва характерна для невеликої частини населення. Реалізація державних та корпоративних ініціатив із перенавчання, підвищення кваліфікації працівників для пріоритетних галузей економіки забезпечуватиме не тільки підвищення конкурентоспроможності робочої сили та розширення

доступу до високооплачуваної роботи, але й позитивно позначатиметься на рівні доходів домогосподарств від трудової діяльності. Однак важливо, щоб такі програми не мали формального характеру, коли основним мотивом їхньої реалізації є «освоєння» бюджетних коштів. Ефективність цих програм доцільно оцінювати за рівнем працевлаштування учасників, а також якістю цих робочих місць (рівнем оплати праці та умови роботи).

У післявоєнний період перспективи збільшення доходів населення в першу чергу пов'язані із відновленням економіки, забезпеченням її зростання. Реалізація цього завдання має відбуватись не хаотично, а на основі відповідної стратегії післявоєнної відбудови України, з урахуванням ймовірних ризиків та геополітичних реалій. Важливим пріоритетом такої стратегії має стати розвиток внутрішнього попиту, що сприятиме стійкості економічної системи та створить передумови для зростання доходів населення. На думку О. Любченко, якщо не створити стимули для реалізації внутрішнього потенціалу розвитку країни, які стримуватимуть відтік робочої сили, то «утримання громадян в межах кордонів України буде непомірно витратним завданням» [30]. Зважаючи на безпекові ризики та довготривалий процес приєднання до європейського економічного простору, оптимальним вектором розвитку вітчизняної економіки є розвиток внутрішнього ринку, спрямованого на підтримання внутрішнього попиту. Це вимагає від уряду проведення виваженої фіскальної та монетарної політики, а також політики у сфері соціальних гарантій. В Українських реаліях ефективним буде конвергенція фіскально-монетарного інструментарію регулювання, який поєднуватиме цільові державні програми стимулювання розвитку національної економіки з дієвою монетарною політикою підвищення доступності фінансових ресурсів за рахунок диверсифікації каналів міжнародної підтримки, фіскальну підтримку інвестиційних процесів, стимулювання кредитної активності банків, зокрема щодо кредитування реального сектору економіки, вироблення дієвих механізмів трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси.

Пріоритети економічної стратегії відновлення та післявоєнного розвитку України як умови підвищення добробуту суспільства й зростання його доходів від трудової діяльності мають передбачати:

- відновлення і розвиток інфраструктури. Воєнні дії завдали колосальних збитків не тільки виробничій інфраструктурі, але й закладам соціальної сфери, транспорту й логістиці. Це підірвало можливості України реалізувати потенціал транспортного коридору між країнами Європи й Близького Сходу, Середньої Азії. Зважаючи на політичні реалії, відновлення транзитного значення України в осяжному майбутньому не передбачається, однак інвестиції у транспортну та соціальну інфраструктуру, комунікації сучасна наука розглядає як драйвери економічного зростання, які забезпечують зайнятість та зростання трудових доходів;

- забезпечення ефективності банківської системи та ринку кредитування, відновлення функції банківської системи як механізму перерозподілу ресурсів економіки між найбільш перспективними секторами економіки. В теперішній час банківська система практично самоусунулась від процесів кредитування реальних інвестицій, сконцентрувалась на інвестиціях у боргові цінні папери держави. Відсутність інтересу банківської системи до кредитування економіки стримує її зростання, що негативно позначається на перспективах зростання доходів домогосподарств. Вирішенням цієї проблеми може стати впровадження шедулярного підходу в оподаткуванні прибутку банків, коли результати від фінансових інвестицій, зокрема від купівлі боргових зобов'язань уряду будуть оподатковуватись за вищими ставками, а при для прибутку банків від кредитів на реальні інвестиційні проєкти буде застосовано пільгові ставки податку;

- покращення бізнес-клімату, що поряд із вдосконаленням податкової системи в частині елементів фіскальних платежів, потребує інституціональних реформ: «перезавантаження» органів фіскального контролю для відновлення довіри до них; відмови у фіскальних відносинах від презумпції вини, коли будь-який платник податків апріорі сприймається як порушник законодавства; забезпечення верховенства права, коли платники податків будуть впевнені у

можливості відстояти свою правоту у правовий спосіб; якісні зміни у процесах адміністрування фіскальних платежів, впровадження відповідальності органів фіскального контролю за неправомірні дії щодо платників податків (додаткові нарахування податкових зобов'язань, які не підтверджені у судовому порядку, блокування рахунків і вилучення техніки, що зупиняє виробничі процеси та ін.). Без перегляду базових принципів діяльності органів фіскального контролю маніпулювання елементами фіскальних платежів у сподіванні стимулювати економічну активність не матимуть помітного результату.

Отже, комплексна політика, спрямована на підтримку бізнесу, адаптацію ринку праці, інвестиції в оборонний та інші сектори економіки, розширення доступу бізнесу до фінансових ресурсів можуть сприяти зростанню доходів населення навіть в умовах воєнного часу. У довгостроковій перспективі воєнні виклики можуть стати поштовхом для інноваційних трансформацій у сфері зайнятості та підприємництва. Використання сучасних технологій, інтеграція до міжнародних економічних зв'язків та диверсифікація бізнес-моделей можуть сприяти зростанню трудових доходів та економічній стабільності країни.

ВИСНОВКИ

Домашні господарства в сучасних умовах утверджуються як усе більш важливий суб'єкт економічної системи, який відіграє вагому роль у постачанні фінансових ресурсів, так і в їхньому використанні. У процесі функціонування, домашні господарства вступають з іншими суб'єктами економіки у широкий спектр фінансових відносин, у рамках яких відбувається формування їхніх доходів та здійснення витрат.

У літературі представлено багато визначень доходів домогосподарств, які розкривають різні аспекти цього економічного явища. Їхнє узагальнення дало підстави характеризувати доходи домогосподарств як сукупність грошових та негрошових надходжень, що внаслідок розподільчих і перерозподільчих процесів на безповоротній та безоплатній основі надходять у розпорядження домогосподарства і можуть бути спрямовані на споживання та формування заощаджень.

Доходи від трудової діяльності є найважливішою складовою сукупних доходів домогосподарств, що відіграє провідну роль у забезпеченні їх фінансової стійкості, визначає фінансові можливості домогосподарств щодо задоволення матеріальних і нематеріальних потреб їхніх членів. Утворення цих доходів відбувається у формі зарплати, змішаного доходу та доходів від підприємництва. Важливою ознакою доходів від трудової діяльності є періодичність їхнього надходження, адже збільшення вагомості регулярних доходів має позитивний вплив на фінансову стійкість домогосподарства, створює умови для прогнозування матеріального становища та можливостей його членів.

Формування доходів домогосподарств від трудової діяльності відбувається у складному середовищі, яке об'єднує зовнішніх та внутрішніх чинники різного походження – рівень розвитку економіки та ринкової інфраструктури, бізнес-клімат, ступінь монополізації економіки, демографічні процеси та інші. Окреме місце серед чинників формування доходів населення

належить рівню фінансової грамотності, оскільки здатність розуміти і ефективно використовувати фінансові знання навички впливає на різні аспекти професійних та економічних рішень особи, формуючи її потенціал в отриманні доходів та забезпеченні загального рівня добробуту.

Доходи від трудової діяльності відіграють провідну роль у формуванні сукупних доходів домогосподарств, однак вони характеризуються значними розбіжностями показників у розрізі областей. В умовах воєнного часу значення трудових доходів у формуванні сукупних доходів домогосподарств зросло, що є наслідком збільшення видатків бюджету на грошове забезпечення військових та інші потреби, пов'язані з обороною країни від російської агресії. Прискорене зростання трудових доходів населення спричинило підвищення показників їх співвідношення з ВВП та в структурі сукупних ресурсів домогосподарств. Найкращі показники щодо формування сукупних доходів і доходів від трудової діяльності притаманні столичному регіону та метрополійним центрам, тоді як периферійні регіони відчувають занепад, що виявляється у зниженні їхньої питомої ваги у структурі сукупних доходів домогосподарств.

Процеси формування трудових доходів населення у формі заробітної плати мають проблемний характер, що виявляється у високому ступені варіації темпів зростання зарплат у розрізі років, відсутності вираженої залежності між ними та динамікою економічного росту, поглибленням міжгалузевої та міжрегіональної диференціації в рівні оплати праці. Особливо складною є ситуація у соціальній сфері, де низький рівень заробітних плат зумовлює відтік кадрів та зниження якості надання відповідних благ.

В умовах продовження війни та наростання її деструктивного впливу на усі аспекти суспільного життя виникає необхідність у розробленні стратегії стабілізації існуючого рівня життя людей, недопущення падіння доходів від трудової діяльності. Це вимагає від органів публічної влади реалізації заходів, спрямованих на підтримання зайнятості, підвищення продуктивності праці та диверсифікацію економічної діяльності.

Одним із ключових механізмів стимулювання доходів домогосподарств від трудової діяльності в умовах воєнного часу є проведення цілеспрямованої політики держави з підтримки бізнесу, зокрема розвитку малого і середнього підприємництва. В умовах постійних безпекових ризиків перспективним в Україні є утвердження моделі «москітної» економіки, основу якої утворюють малі підприємства, які мають високий рівень гнучкості до погіршення умов ведення діяльності та диверсифікації каналів збуту й ланцюгів постачання. При встановленні сприятливих умов для ведення господарської діяльності також необхідно враховувати інтереси держави й забезпечувати рівні умови для усіх. Тому необхідно поступово відходити від підтримки малого підприємництва через податкові пільги до нефіскальних інструментів стимулювання через розширення доступу до фінансування. Окрему увагу необхідно приділити реалізації заходів, спрямованих на підвищення фінансової резильєнтності внутрішньо переміщених осіб, стимулювання серед них підприємництва та зайнятості.

Важливим є розвиток підприємницької культури та підвищення фінансової грамотності населення. Сприятливе середовище для підприємництва формується через консалтингові послуги, менторство, послуги бізнес-інкубаторів, оскільки у започаткуванні бізнесу чи його продовженні важливою є не тільки фінансова складова, але й відповідні навички. Стимулювання підприємницьких ініціатив через консультації, інформаційну підтримку дозволяє підвищити самозайнятість та забезпечити зростання доходів населення від трудової діяльності.

У післявоєнний період перспективи збільшення доходів населення в першу чергу пов'язані із відновленням економіки та її зростанням. Реалізація цього завдання має відбуватись не хаотично, а на основі стратегії післявоєнної відбудови України, з урахуванням ймовірних ризиків та геополітичних реалій. Пріоритети цієї стратегії для підвищення добробуту суспільства й зростання його доходів від трудової діяльності мають передбачати: відновлення і розвиток інфраструктури; забезпечення ефективності банківської системи як

механізму перерозподілу ресурсів економіки між найбільш перспективними її секторами; покращення бізнес-клімату. Комплексна політика, спрямована на підтримку бізнесу, адаптацію ринку праці, інвестиції в оборонний та інші сектори економіки, розширення доступу бізнесу до фінансових ресурсів можуть сприяти зростанню трудових доходів та економічній стабільності країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Андрейцева І. Доходи і якість життя населення України: сучасний стан. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-27>
2. Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>
3. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10>
4. Борщевський В., Куропась І., Микита О. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya>
5. Булавинець В. М., Заклекта О. І. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870>
6. Валігура Т.В. Сутність та роль видатків держави в регулюванні розподілу доходів населення. *Інноваційна економіка*. 2022. №1. С. 175-179. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.1.24>
7. ВВП України у 2015 році впав майже на 10%. Економічна правда. URL: <https://epravda.com.ua/news/2016/03/21/586175/>
8. ВВП України. Minfin.com.ua. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
9. Витрати та ресурси домогосподарств України у 2021 році. Державна служба статистики України, URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Військові облігації – це твій внесок в поразку росії. URL: <https://bonds.gov.ua/>

11. Горин В. П. Теоретичні засади фінансового регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2017. Вип. 37. Ч. 1. С. 105-115.
12. Горин В. Вдосконалення оподаткування особистих доходів в контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку. *Регулювання, значення та ефективність міжнародного економічного співробітництва*: збірн. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 13 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 56-60.
13. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 24 (2). С. 58–63.
14. Горин В. П. Домінанти формування трудових доходів населення в умовах перехідної економіки України. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали міжн. науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 68-71.
15. Горин В. П. Проблеми фінансового регулювання доходів населення в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні*: збірник наукових праць Львівського національного університету ім. І. Франка, 2018. Вип. 40. Ч. 1. С. 99-108.
16. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 32. С. 158-163.
17. Дмитренко Е., Дмитренко Ю. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах євроінтеграції України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 3(44). С. 234–242. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.44.2022.3655>

18. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / В. Бандера та ін.; за ред. С. Панчишина і М. Савлука. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 406 с.
19. Доходи та умови життя населення: Статистичний щорічник України за 2021 рік / За ред. І. Є. Вернера. К.: Державна служба статистики України, 2022. 447 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/11/Yearbook_2021.pdf
20. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1. (відп. ред. С. В. Мочерний) та ін. Львів: Світ, 2005. 573 с.
21. Заробітна плата та стан її виплати. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
22. Кириленко О. П., Сидорчук А. А. Забезпечення фінансової стійкості домогосподарств в умовах воєнного стану. *Світ фінансів*. 2023. №4. С. 68-83.
23. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2011. 431 с.
24. Коваль С. Л., Грицишина Л. І. Особливості формування фінансових ресурсів домогосподарств у сучасних умовах. *Світ фінансів*. 2020. № 4 (65). С. 131–143.
25. Ковальчук В.М. Політична економія: курс лекцій. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 126 с.
26. Колєватова А. В., Кондрацька К. В. Роль та значення фінансів домогосподарств у ринковій економіці. *Modern Economics*. 2019. № 18. С. 55–60.
27. Корнилюк А., Корнилюк Р. Державна програма підтримки бізнесу «Доступні кредити 5-7-9%»: у пошуках оптимального дизайну. VoxUkraine. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3836803-derzavna-programa-pidtrimki-biznesu-dostupni-krediti-579-u-posukah-optimalnogo-dizajnu.html>
28. Коцюрубенко Г. М. Домінанти формування доходів домогосподарств в

- Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6465>
29. Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 432 с.
 30. Любченко О. Ключові завдання для економічного зростання України. URL: https://lb.ua/economics/2021/07/21/489874_klyuchovi_zavdannya_ekonomichnogo.html
 31. Мінімальна заробітна плата в Україні. Minfin.com.ua. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
 32. Навроцький С. А., Петлін І. В. Система фінансового регулювання доходів домогосподарств у сучасних умовах. *Фінансовий простір*. 2013. № 3. С. 48-52
 33. Національні рахунки України 2022 / за ред. І. Нікітіної. Київ: Державна служба статистики України, 2024. 181 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2024/02/nru_22.pdf
 34. Огаян Г. А. Політична економія: навчальний посібник. МАУП, 2003. 520 с.
 35. Омельчук В. О. Доходи населення в концепції сталого розвитку: національний та регіональний виміри. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 4–10.
 36. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63>.
 37. Панчишин С. Макроекономіка: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Либідь, 2002. 616 с.
 38. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: Аналітична записка Центру Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
 39. Піжук О. І. Структурні зміни сукупних доходів домогосподарств України в умовах цифровізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1 (40).

- С. 153–158.
40. Реформа спрощеної системи та підвищення податків для ФОП – Мінфін підтвердив. URL: https://buh.ligazakon.net/news/234810_reforma-sproshcheno-sistemi-ta-pdvishchennya-podatkv-dlya-fop--mnfn-pdtverdiv
 41. Салига С. Я., Гнеушева В. О. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств. *Сталий розвиток економіки*. 2013. №1. С. 87–91.
 42. Семенченко А. В. Регулювання доходів населення в контексті соціальної стратифікації суспільства: дис. канд. економ. наук (доктора філософії): спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика». Харків, 2017. 312 с.
 43. Сидор І. П., Віятик І. В. Фінансове консультування та його вплив на зростання суспільного добробуту населення. *Світ фінансів*. 2021. № 4. С. 88-103. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49102>
 44. Сидор І. П., Коваль С. Л. Потенційні можливості зростання фінансових ресурсів домогосподарств в Україні та їх вплив на рівень життя населення. *Регіональна економіка та управління*. 2019. № 3 (25). С. 92-96. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/37752>
 45. Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти: Монографія. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 474 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/49019>
 46. Смовженко Т.С. Фінансова грамотність: навчальний посібник. Київ, 2013. 314 с.
 47. Талавирия М. П., Дворник І. В., Македон Г. М. Формування макроекономічної рівноваги на ринку товарів та платних послуг. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2014. 255 с.
 48. Умеров Р. Революція зброї. Як за три роки війни Україна сформувала нову оборонну реальність? URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/oboronna-revolutsiya-yak-za-tri-roki-viyni-ukraina-sformuvala-novu-viyskovu-realnist-rozpovidae-ministr-oboroni-rustem-umerov-23022025-27435>

49. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. переробл. і доповн. Київ: Знання, 2012. 687 с.
50. Формування системи управління доходами та витратами домогосподарств: монографія / Ліпич Л. Г., Івашко О. А., Мостенець С. В. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 204 с.
51. Черенько Л. Чи справді українці масово біднішають? URL: <https://rubryka.com/article/chy-spravdi-ukrayintsi-masovo-bidnishayut/>
52. Швайко М. Л. Сучасні тенденції фінансів домогосподарств України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Економічна. 2020. Вип. 98. С. 46–54.
53. Юрчик Г. М., Самолук Н. М. Доходи населення: теоретичний аспект, структурно-динамічні особливості формування в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2022. № 4 (100). С. 222–240.
54. Дерлиця А. Фінансова грамотність у системі чинників формування доходів домогосподарств від трудової діяльності. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. Вип. 4. Ч. 2.
55. Булавинець В., Дерлиця А. Перспективи стабілізації та зростання доходів домогосподарств в умовах війни та післявоєнний період. *Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів*: збірн. матер. XXII Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і молод. вчених (м. Тернопіль, трав. 2025 р.). Т. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2025.